فەلسەفەی عەرەبی-ئیسلامی مێژوو و سەردەم. گێرت هێندریش. لە ئەڵمانییەوە: کاوە جەلال

6. فەلسەفە لە ئیسپانیای عەرەبی (ئەلئەندەلوس)

ئیسپانیا (ئەل-ئەندەلوس ی عەرەبەکان) لە ساڵی 711 بەدوواوە سەر بە جیهانی ئیسلامی بوو، ئەوە دوای گەیشتنی سوپاسالار تاڕیق ئیبن زیادی یەمەنی بە جیبرالتەر (جەبەل تاریق). سەرەتا هێرشی عەرەبەکان کەمێک زۆرتر بوو لە پەلاماری تاڵانی، پاشان لاوازیی دەوڵەتی گۆتەکانی ڕۆژئاوا بوو بە هاندەرێک بۆ داگیرکردنی کردەکی. سوپایەکی ڕێژەییانە بچووک لە کورتترین ماوەدا هەموو شارە گەورەکانی داگیر کرد و تا باشووری فەڕەنسا بەرەو پێش هێرشی برد. وەلێ پەلامارەکانی تاڵانی لە نیوەی سەدەی هەشتەمدا وەستێنران. پەلامارێکی عەرەبەکان بۆ تاڵانی کە لە لایەن کارل مارتەل-ەوە لای توورس و پواتیەر شکێنرا (732) و بە هەڵە ناونراوە شکانی "مێژوویی-جیهانی"، دوورترین سنووری عەرەبەکانی دیاری کرد و تا ئەو سنوورەش دەیهێنا بە مەبەستی تاڵانی پەلامار بدەن. وەلێ ئەم شکانەی عەرەبەکان بە هیچ شێوەیەک کۆتایی بە ئامادەگیی ئەوان لە باشوری فەڕەنسا نەهێنا، هەروەها کۆتایی نەهێنا بە هەڵچوون و گەشانەوەی ئیسپانیای عەرەبی. سەرەتا والیەکی خەلافەتی دووری ئەمەوی لە دیمەشق لەوێ حوکمی دەکرد، ئەوجا دوای ئەوەی ساڵی 750 خەلافەت کەوتە دەستی عەباسیەکان و ئەوانیش پایتەختیان گواستەوە بۆ بەغداد، ئیدی خەلافەت دوایەمین نفوزی خۆی بەسەر ئیسپانیادا لەدەست دا. تاکە میری ئەمەوییەکان کە لە کۆمەڵکوژیی خانەوادەکەی ڕزگاری بوو بوو، لە لایەن موسڵمانانی ئەوێوە کرا بە دەسەڵاتداری ئیسپانیا. بەمەش ئێستا چیدی ئیسپانیا سەر بە خەلافەتی عەرەبی-ئیسلامی نەبوو، بەڵکو بوو بە دەوڵەتێکی عەرەبیی سەربەخۆ.

ئەلئەندەلوس چ لە ڕووی ئابووری و چ لە ڕووی شارستانییەوە سەر بە جیهانی ئیسلامی بوو و ئاڵوگۆڕێکی زیندووی لەتەکیدا هەبوو. هەرگیز ئیسپانیای عەرەبی زەبرمەندانە بەئیسلامی نەکرا، بەڵکو موسڵمان و کریستیان و جوو لەژێر سەروەریی عەرەبیدا بەئاشتیانە پێکەوە دەژیان. بەو ڕێیەوە گرووپێکی نوێی دانیشتوان بە ناوی "مەزائەرابەر"ە (Mozaaraber) کریستیانییەکان سەریهەڵدا کە بە

زمانی عەرەبی دەئاخڤین و نەریتی عەرەبییانەیان وەرگرتبوو. هەروەها کۆمەڵە گەورەکەی جووەکان لە ئیسپانیا لێبوردەیی زۆری پێبڕابوو و هاوکات بەشداریی لە بەعەرەبیکردنی ژینجیهان و کولتووردا دەکرد. لەم کۆمەڵەیەوە فەیلەسوفانی بەواتا دەرکەوتن، وەک: سالۆمۆ ئیبن گابیرۆل (بە لاتینی ئاڤیسێبرۆن، 1020-1058)، هەروها مایمۆنیدێس (موسا ئیبن مەیمون، 1135-1204). هزری ئەمان تەنیا پابەندی ترادیسیۆنی جوویەتی نەبوو، بەڵکو هەروەها کاری چە لە وەرگرتنی ئیسلامییانەی ئەنتیکە و چە لە فەلسەفەی موسڵمانەکاندا کردەوە. هەندێکیان بەڕێی فەلسەفەی ئەوانەوە گەیەنرا بە چەرخی نێڤینی لاتینی.

ئیسپانیای ئیسلامی لە ماوەی حوکمڕانیی عەبدولڕەحمانی سێیەمدا (912-961) گەیشت بە ترۆپکی دەسەڵات و خۆشگوزەرانی. بەدووی ئەوەدا ئیدی سەردەمێک هات و تێیدا "ڕەکۆنکویستا" (Reconquista)، واتا ئەوە کە زۆر جار ناو دەنرێت "داگیرکردنەوەی ئیسپانیا لە ماورەکان"، پتر گوڕی سەند. وەلێ پاشخانی ڕەکۆنکویستا کەمتر جەنگی ئیمان بوو لە نێوان موسڵمانان و کریستیاناندا، بەڵکو پاشخانەکە بەزۆریی لێکترازاویی نێوخۆیی ئەندەلوس بوو کە دوای مەرگی دوایەمین میری ئەمەویەکان لە ساڵی 1008 دا بەسەر پتر لە سی میرنشینی گچکەی سەربەخۆی ناوچەییدا لێکهەڵوەشایەوە. لە نێویاندا هەروەها میرنشینی کریستیانی هەبوون کە تا ئەو دەمە ئەمەویەکانیان وەک سەروەر ناساندبوو. دەوڵەتۆچکەکان شەڕی ڕکاوییان لەسەر باڵادەستی لەدژی یەکدی پەربا کردبوو، لەرێشدا کوالیسیۆنی دەمدەمیانەی نێوان دەسەڵاتدارانی کریستیانی و ئیسلامی مۆرکی خۆیان لەو شەڕانە دابوو. مۆتیڤی ئایینی لە ڕەوتی بەردەوامبوونی "ڕەکۆنکویستا"دا واتای وەرگرت. جگە لەوە ناکۆکییەکانی نێو ئیسپانیا بوون بەهۆی هێرشی نوێ لە باکوری ئەفریکاوە و هێرشەکان پتر ئەو وڵاتەیان دابەشاند. سەرهەڵدانی چەند شانشینێکی کریستیانی گوڕی دا بە داڕوخانی ئیسپانیای عەرەبی. ساڵی 1085 تۆلێدۆ داگیرکرا، ساڵی 1236 کۆردۆبا و ساڵی 1248 سیڤییا. تەنیا گرانادا تا ساڵی 1492 عەرەبی مایەوە، پاشان ئەویش لە لایەن هەردوو شانشینی یەکگرتووی ئاراگۆن و کاستیلیاوە داگیرکرا. بەدووی لەناوچوونی ئیسپانیای عەرەبیدا قۆناغێکی درێژخایەنی نالێبوردەیی ئایینی و دوژمنایەتیی هزر دەستی پێکرد. پتر لە سێ ملیۆن موسڵمان، جوو و هەروەها زۆر کریستی بەعەرەبیکراو ناچاربوون هەڵبێن. لە گرانادای داگیرکراودا ماوەیەکی کورت دوای دەسەڵاتسەندن لە لایەن شایانی کاتۆلیکییەوە بەڵێدارە هەڵچنراوەکان گەیانگرتەوە. ئەوە سەرەتا کتێبەکانی عەرەب و جووەکان بوون کە

لەنێو بەسەردا گەیان گرت و بەوەش میراتی یەکێک لە دەوڵەمەندترین کولتوورەکانی ئەوروپا لەناوچوو. وەلێ هەروەک هاینریش هاینە لە تراژیدیای گرانادادا بە ناونیشانی "ئەلمەنسور" نووسیی: "ئەوە تەنیا پێشەکی بوو، ئاخر لەکوێ مرۆڤ کتێب / بسووتێنێت، لە کۆتاییدا مرۆڤیش دەسووتێنێت".

6.1 ئیبن باجە و ئیبن توفەیل

فەلسەفە هەروەها یەکێکە لە گەشانەوە کولتوورییەکانی ئەندەلوس، وەلێ سەرەتا لە سەدەی دوازدەیەمەوە بەهۆی تاکە کەسێتییانی بەواتاوە سەرهەڵدەدات، بە ئەمەش دەتوانین دوو هۆ دەستنیشان بکەین: فەلسەفە لە خۆرهەڵاتی جیهانی ئیسلامی بۆ یەکەم جار بە چالاکیی وەرگێڕەکانی تەکستگەلی ئەنتیکە دەست پێدەکات، وەلێ قۆناغێکی بەم چەشنە لە ئەندەلوس نییە. لەبری، دوای داڕوخانی جیهانی ئەنتیکە و کۆچی گەلان، کەمتر لە خۆرهەڵات تەکستی کلاسیکی مانەوە. ئەوجا لەبرێ گرووپی زانایانی کریستیانی سریانیزمان کە لە خۆرهەڵات رۆڵی بەواتای نەوەندیاریان وەرگرت، لەگۆڕێ نەبوو. جگە لەوە فەلسەفە لە ئەندەلوسی ئەمەویدا بەدناو بوو، چونکە دوژمنە عەباسییەکەیان لە خۆرهەڵات گەشەی پێدەدا. درەنگتر لە ڕەوتی ئاڵوگۆڕی کولتوورییانەی نێوان ئەندەلوس و بەشەکانی دیکەی جیهانی ئیسلامیدا ئەدەبیاتی فەلسەفییش لەپاڵ زانستەکانی دیکەدا پتر گەیشت بە ئەندەلوس.

ئەبو بەکر ئیبن یەحیا ئەلسائغ کە بە ئیبن باجە (ئاڤەمپاس ی چەرخی نێڤینی لاتینی) ناسراوە، یەکەم فەیلەسوفی مەزنی ئیسپانیای عەرەبی بوو. ئەو لە کۆتایی سەدەی یازدەیەمدا لە ساراگۆسا هاتە جیهانەوە و هەر لەوە زۆرترین کاتی ژیانی بەسەر برد، هەروەها لەبرە بە ماوەیەک لە ژیانی سیاسیی شاردا رۆڵی بەواتای گەڕا: چەند جارێک بوو بە وەزیر، وەلێ چەندجارە بە زیندانیکردن هەقی ئەم تەرقیە سیاسییەی خۆی دا. پێش ئەوەی سوپای کریستیانییەکان ساراگۆسا داگیر بکات، ئەو شارەکەی بەجێهێشت و کۆچی کرد بۆ باکوری ئەفریکا. ئیبن باجە ساڵی 1138 لە فەس مرد.

فەلسەفەی ئیبن باجە بەتایبەتی لە فارابییەوە دەردەچوو. ئاخر ئەو نووسینەکانی فارابیی دەناسی، وەلێ هیچ شارەزاییەکی لەبارەی ئیبن سینا نەبوو و بە ڕادەیەکی کەم شارەزای غەزالی بوو. بەگوێرەی ئەمەش فەلسەفەیەکی ئەرەیستۆتەلی-نوێپلاتۆنی پشتبەستوو بە فارابی دەرچەی ئەو بوو و لە نەوەندیدا بابەتی فارابییانەی تیۆرییەکی دەوڵەت خۆی دەبینییەوە. لێرەدا زانینومای ڕژان (ئەماناسیۆن) و ئەو ئەپیستمەلۆگییە کە پێوەی گرێدرابوو، هەندە لە زانینوماکەی

فارابی جیاواز نەبوو، وەلێ ئیبن باجە لە دوو پنتی گرنگدا پەرەی پێدا. بۆ فارابی گرێدانی زەینی مر□ق ب□ زەینی چالاکەوە ڕوداوێکی تایبەت بوو بە خودی هەر سەبژێکتێک و ڕوداوەکە دەیتوانی ئەو سەبژێکتە بھێنێتە ڕەوشی ڕۆشنبوونەوەی هۆشەکی□وە (Erleuchtung). بە پێچەوانەوە لای ئیبن باجە ئەو زۆرێتییە ژمارەییەی تاکە زەینەکان لە باڵاترین پلەدا دەبوو بە یەک تاکە زەین و سەرجەم تاکە بوونەوەرەکان سەر بەو دەبوون، ئەوە لایەنی کەم پاش مەرگ دوای ئەوەی دەروونە نەمرەکان لە لەشەکان جیابووبوونەوە. لێرە زەینی کردەکیی مرۆڤان وەک یەک زەینی ژمارەیی، وەک یەکانەی زەین، بەردەوامیی وەردەگرت. ئەم بیرۆکەیە درنگتر کاریگەریی لەسەر تیۆریی یەکانەی زەین لای ئیبن ڕوشد نواند، هەروەها بۆیە ئەوەند□ ش□شگێڕانە بوو، چونکە نەمریی دەروون کە ڕەوشێکی ئەندێشەیی ئەودنیایی (ترانسسێندێنت) بوو، بەو تیۆرییە وەرگۆڕرا بۆ ڕەوشێکی ڕیالی مێژوویی: بۆ نەمریی زەینی یەکانەیی مرۆڤایەتی، واتا پێشکەوتنی مەئریفە.

دووەم جیاوازیی ئێپیستێمۆلۆگیانە لە فارابی ئەوە بوو کە ئیبن باجە گیرەی خستە سەر رۆڵی دەروون لە بەدیھێنانی ڕەوشی بەختیاریدا. ئەو لەم پەیوەندییەدا ئاماژە بۆ غەزالی دەدات کە گۆتبووی: یەکگرتن لەتەک خودادا (بۆ نموونە لە سۆفیزمدا) بەڕێی بەکردەکیبوونی زەینەوە نایەتە دی، بەڵکو بەڕێی ئەزموونێکی عیرفانییەوە. وەلێ ئیبن باجە بە پێچەوانەوە وایدادەنێت کە یەکگرتنی هۆشی مر□ق ل□تەک زەینی چالاکدا بە هەر حاڵ ڕودانێکی زەینییە (ئینتەلێکتوێلییە)، کەواتە فەلسەفە و زانست پێشمەرجی ئەو یەکگرتنەن. بەختیاریی نەزەری خودا بریتیی نیی□ ل□ س□ر□ئ□نجامی ئەزموونی عیرفانی، بەڵکو بەزەرووری گرێدراوە بە مەئریفەی فەلسەفەیی-ڕاسیۆنالەوە. هەروەها ئیبن ڕوشد لەمەدا شوێن پێی ئیبن باجە هەڵدەگرێت.

تیۆریی دەوڵەتی ئیبن باجە بەزۆریی پشت بە فارابی دەبەستێت، س□□رباری ئ□و□ ل□□ر□ش جیاوازیی سەرنجڕاکێش هەن. بۆ نموونە کاریگەریی فەیلەسوفەکان لای ئیبن باجە جیاوازە وەک لای فارابیی پێشەنگی. بە دیدی فارابی مرۆڤانی فەزیلەمەند (فازیل) لە دەوڵەتی ناڕەوادا نەفرەتی ئەوەیان لێکراوە یان فەزیلەمەندیی خۆیان بدۆڕێنن یاخود ئەو کۆمەڵە جێبھێڵن و بۆ دەوڵەتێکی باشتر بگەڕێن. گەر دەوڵەتێکی بەو چەشنە شیاوی دۆزینەوە نەبێت، ئەوسا مردن بۆ فەیلەسوف باشترە لەوەی فەزیلەی خۆی بدۆڕێنێت. هاوکات تایبەتمەندیی هەموو دەوڵەتێک بە دەوڵەتی نموونەیيشەوە ئەوەیە کە هەمیشە دەشێت ل□ ن□و□یدا توخمی تێکدەر ه□ب□ن (و فارابی لە

"مەدینە"دا ناویان دەنێت "گیاکەڵە"). ئێستاش ئیبن باجە لە لایەنی خۆیەوە لێکچواندنێکی سەرنجڕاکێش لە نێوان توخمە زیانگەیەنەرەکان بۆ جڤاک (asozial) یان "گیاکەڵە" و فەیلەسوفەکاندا ئەنجام دەدات: ئەمانیش دەشێت لە دیدی زۆرینەی نافەزیلەمەندی ئەو دەوڵەتی ناڕەواوە ببن بە "گیاکەڵە"، بەڵام زۆرتر لەوەش: تەنانەت گەرەکە فەیلەسوفەکان ئەو ڕۆڵە وەربگرن و بە کاریگەربوونیان شێوەیەکی "چارەسەرکردنی کۆمەڵ" بەربخەن. بە پێچەوانەشەوە لە دەوڵەتی فازیلدا ئەو جۆرە فەرمانەی هەستی مۆرالیانەی جڤاکی (Gemeinschaftssinn) پێویست نین، بەڵام دادوەران و فەرمانبەرانیش، تەنانەت پزیشکان، زیادەن، چونکە دەوڵەتی نموونەیی هیچ تێکدانێک ناناسێت کە ئیدی ئەو جۆرە "پسپۆران"ە بۆ چارەسەرکردنی پێویست بن. ئیبن باجە لێرەدا لەبریی تێڕوانینە ڕەشبینەکەی فارابی تێڕوانینە ئیدیالیستییەکەی پلاتۆن لە "کۆمار"دا وەردەگرێت. وەلێ ئەوەی ڕاستی بێت هەر بەم ڕێیەوە دەوڵەتی "نموونەیی"ی فازیل دەبێت بە هیوایەک کە بەدەگمەن شیاوی بەدیهێنانە. بەم شێوەیە دوو گیرێخستنەسەری پێچەوانە لە تیۆریی دەوڵەتی ئیبن باجەدا دێنە نێوانەوە: تیۆرییەکە لە پرنسیپەوە بەهیواترە لەوەی فارابی و هاوکات دەربەستهاتووانە گەشبینترە، چونکە ڕۆڵی مرۆڤانی فەزیلەمەند، وەک چاکساز و چارەزانی (تەڵاپەیتی) کۆمەڵ، لایەنی کەم گفت دەدات کە دەوڵەتی ناڕەوای ڕیال لەسەرخۆ چاکبکرێت. ئەگەرچی سەرهەڵدانی دەوڵەتی نموونەیی، تەواو هاوشێوەی سەرهەڵدانی ئەو جۆرەی دەوڵەت لە یوتۆپیاکانی پلاتۆن و فارابیدا، لە کۆتاییدا گرێدراوە بە توانستی تاکەکەسانەوە بۆ چێکردنی پەیوەندییەک لە تەک زەینی چالاک و بەمەش لە تەک فەزیلەمەندیدا، وەلێ لە بەر ئەوەی ئیبن باجە ئەرکی "چارەزانی" دەخاتە ئەستۆی ئەندامانی فەزیلەمەندی جڤاک، ئیدی بەو ڕێیەوە ئاستێکی هزرین دەردەخات: هزرین لەو مەرجە سۆسیالانە کە دەبێت بە شیمانەی هەڵوەستی مۆڕالی لەنێو کۆمەڵێکدا لەگەڵە بن. جگە لەوە کاتێک کەمینەی فەلسەفەنەران و "گیاکەڵە"ی کەلاخراو و نەخوازراوی جڤاک هاوتا دادەنرێن، ئیدی بەو ڕێیەوە گیرەیەکی ڕووخێنەرانە (سوبڤەرزیڤ) دێتە نێو تیۆریی دەوڵەتی ئیبن باجەوە. وەلێ گەر ئێستا لێرەوە بەردەوامی بە هزرین بدرێت، ئەوسا یەکسەر ئەم پرسیارە سەرهەڵدەدات: ئایا تا چەند پێوارە مۆڕالییەکان بەرهەمی بەخۆدان و بەواندانی ئەدگارانن / شوناسن (Selbst- und Fremdzuschreibung) کە زۆرینەیەکی جڤاک بەرانبەر کەمینەکان پەیڕەوی دەکات بەبێ ئەوەی بەڕاستی بتوانێت هۆی ڕاسیۆنال بۆ ئەوە بخاتە بەردەم؟ بێگومان نە لای ئیبن باجە و نە لە فەلسەفەی عەرەبی-ئیسلامی ی سەردەمانی درەنگتردا لەوە زیاتر کار لەو دوو کۆنسێپتەدا

نەکراوە.
ئەبو بەکر ئیبن توفەیل (بە لاتینی: ئابوباکەر 1105-1185) دووەم فەیلەسوفی بەواتای ئیسپانیای عەرەبی بوو. ئەو لە نزیکی گرانادا هاتە جیهانەوە، لە سەردەمی دەسەڵاتداریی ئەلمووەحیدونەکاندا لە گەلێک پۆستی باڵای بەڕێوەبەریدا وەک پزیشک و ئەستێرەناس و فەیلەسوف کاری کرد. وەک دەگێڕنەوە، ئەو فرە کاری فەلسەفەیی و زانستی سروشتیی نووسیوە، وەلێ لەم نووسینانە تەنیا یەک دانە ماوەتەوە. ئەم بەرهەمە بچووکە کە جۆرێکە لە ڕۆمانی فەلسەفەیی گەشەی تاکەکەس، زۆر کاریگەر بوو. نووسینەکە بوو بە نموونەی یەکێک لە ناسراوترین و زۆر خوێنراوترین بەرهەمی ئەدەبی ئەوروپی: ڕۆبینسن کڕۆس (1719)ی دانیەڵ دیفۆ (Daniel Defoe).
ئیبن توفەیل چیرۆکەکەی بە پێشگوتنێک دەستپێدەکات کە هەستێکی ئەوتۆ بێدار دەکاتەوە، هەروەک ئەو چیرۆکە وەڵام بێت بە پرسیاری دەستێک کە تکای لێکردووە نهێنییەکانی فەلسەفەی ئیبن سینای بۆ ڕوون بکاتەوە. ئەو ڕێبەرییەکە بەکاردەهێنێت بۆ ڕەخنە لە سەرجەم فەلسەفەی پێشین کە چ فەیلەسوفانی کلاسیکیی گریک و چ فەلسەفەی عەرەبی-ئیسلامی لە خۆ دەگرێت. ئیبن توفەیل ئاماژە بەوە دەدات کە لە داڕشتنەکانی فارابی و ئیبن باجەدا دژبەژیگەلی کرۆکی هەن، پاشان ڕەخنەی ئەوە لە غەزالی دەگرێت کە ئەو لە نووسینە جیاکانیدا لەبارەی فەلسەفە، هەڵوێستێکی دەربەستنەهاتووی هەبووە. تەنیا ئیبن سینا ڕێگەی ڕاستی پێشانی ئەو کەسانە داوە کە بەدووی ڕاستیدا دەگەڕێن: نەک تەنیا ڕێگەی ڕاسیۆنالی مەئریفە لە کۆتاییدا شیفا بۆ مرۆڤ دەهێنێت و دەبێت بە پاڵپشتی گەیشتن بە کامیلەتی، بەڵکو هەروەها ڕوانینی عیرفانیش، "نەزەری حاڵلێهاتوو" لە دەستووری خودا. ئەو تەنانەت ناونیشانی ڕۆمانەکەی لە ئیبن سینا وەردەگرێت: حەیی ئیبن یەقزان – زیندووی کوڕی بێدار. وەلێ ئیبن توفەیل ڕۆمانێکی فەلسەفیی ئەوتۆ دەنووسێت کە زۆر لە نموونە بەردەستەکەی ئیبن سینا تێدەپەڕێت.

ڕۆمانە فەلسەفییەکەی حەیی ئیبن یەقزان

چیرۆکەکە لەسەر دورگەیەکی تەنیای دەستپێدەکات. لەسەر ئەم دورگەیە شیرەمژەیەک فێرە دراوە و ئێستاش ئاسکێک بەخێوی دەکات. حەی بە هێزی هزرینی خۆی فێری خۆپۆشین، خۆچەکدارکردن و ڕاوکردن دەبێت. دوای ئەوەی دایکە پەروەردکارەکەی، ئاسکەکە، دەمرێت، حەی بە ناکامی هەوڵ دەدات لە لاشەکەیدا هۆیەکی میکانیکی بۆ مردنی بدۆزێتەوە، لەڕێشدا بۆی ئاشکرا دەبێت کە شتێکی نابەرجەستە (ئیمماتێریەل)، واتا هۆش، هۆی ژیانە. لە ئێستا بەدوواوە پرۆسەی پێگەیشتنی حەی چیدی تەنیا

ڕوو ناکاتە خۆهێشتنەوە، بەڵکو هەروەها ئ□استەیەکی فەلسەفەیی وەردەگرێت. ئەو لە سروشت دەتوێژێتەوە و دەگات بە پرنسیپەکانی مێتافیزیکی کلاسیکی: جیاوازیکردن لە نێوان یەکانە و زۆرێتیدا، لە نێوان ئەدگاری بەڕێکەوت (ئەکسیدێنس) و گەوهەردا، دەگات بە زەروورەی ئەنجامە سروشتییە کاراکان، ئەوجا لۆگیکیانە دەگات بە یەکەم هۆ و لە کۆتاییدا بە شیمانەی گەیشتن بە تێروانین لەبارەی زەروورەی ئافرێنەرێکی سەرجەم بوونەوەران. دوای ئەوەی حەی بە ڕێگەی ڕاسیۆنال خودا دەناسێت، ئیدی دەیەوێت خۆی لە خودا نزیکبخاتەوە: بە ڕامان (کۆنتێمپلاسیۆن) و زوهد و ڕاهێنانی ڕەوانی (سپیریتوێل). بەم شێوەیە حەی دەگات بە ڕەوشی بەختیاری، ئەوجا لە وێنایەکدا دەگات بە مەئریفەی سەرەەڵدانی دەستووری گەردوون بەڕێی ڕژانەوە (ئێماناسیۆن)، هەروەها بە مەئریفەی با□ترین پلەی ئاگایی مر□ق ک□ چیدی ڕاسیۆنال نییە:

“ئەو بەردەوام تێدەکۆشا تا ئاگایی خودی خۆی نەهێڵێت و خۆی بەتەواوی بۆ نەزەری پەتی لە کرۆکی ڕاستی تەرخان بکات؛ ئەوەشی لە کۆتاییدا پێبەدیهات: هەموو شتەکان، سەرجەم فۆرمە هۆشەکییەکان و توانستە جەستەییەکان لە زاکیرە و لێهزرینی ئەودا نەمان […]؛ تەنیا یەک شت مایەوە: ئەلهەق (der Wahre)، بوونەوەری ئەزەلی […]”
.(.Tufayl 1987, 130f)

ئیبن توفەیل بەشێکی دووەم دەداتە پاڵ ئەم چیرۆکەی هەتیوێکی خۆپێگەیەنەر کە ڕەنگە گرنگتر بێت لە چیرۆکەکە. لەسەر دورگەیەکی دراوسێ گەلێک دەژی کە فەیلەسوفێکی پیر ئەو تیڕوانینە فەلسەفەییانەی لە فۆرمی سیمبۆلی یان وێنەییدا پێڕاگەیاندووە کە حەی بە هێزی زەینی خۆی ئاشکرای کردبوون، هێندە نەبێت کە ئەو گەلە وێنە و سیمبۆلەکانی ئایینەکەی وشەیيانە وەردەگرێت. تەنیا ئەبسالی هزرڤان دەیەوێت بگات بە پاشخانی واتای زمانە وێنەییەکە، وەلێ ئەوەی ل□ نێو ئەو کۆمەڵەدا پێبەدینا هێنرێت، بۆیە دورگەکەی جێدەهێڵێت و لەسەر ئەو دورگەیە دەگیرسێتەوە کە حەی لێی دەژی. ئەبسال حەی فێری زمان دەکات و لەوەوە بۆی ئاشکرا دەبێت کە حەی بەبێ سیمبۆلیک-ی ئایینێک بەو قووڵترین ڕاستییانە گەیشتووە کە ئەو خۆی بەدوویاندا گەڕابوو. هەردووکیان دەگەڕێنەوە بۆ سەر دورگەکەی ئەبسال، ئەوجا لەوێ حەی هەوڵ دەدات واتای سیمبۆل و وێنەکانی ئایین بۆ مرۆڤەکان ڕوون بکاتەوە تاکو دەرفەتی یەکگرتنی حاڵلێهاتوویان ل□ تەک خودادا بۆ بڕەخسێنێت:

“ئەو پێشبینییە کە تێکڕای مرۆڤەکان خاوەنی کارەکتەرێکی بێهاوتا و هۆشێکی تیژ و دەروونێکی خۆڕاگرن، خستییە لێهزرین. ئەو نەیدەزانی هۆشیان چەند تەمەڵ و لاوازە، بڕیارەکانیان چەند چەوتن، حولحولێتیی

ئەوانی نەدەناسی” (لا 160).
کەواتە هێندە ناخایەنێت کە دەبێت حەی ببینێت، ئەو مرۆڤانە لێی تێناگەن و وا هەست دەکەن داناییەکەی مەترسی□ لەسەریان:
“هەموو هۆشدارییەک لای ئەوان بێکاریگەری دەمێنێتەوە، هاندانی چاک کردار ناخاتەوە، دێبات لای ئەوان تەنیا کەللەڕەقی لێدەکەوێتەوە، هیچ ڕێگەیەکیش ڕووەو دانایی لە بەردەمیاندا ئاوەڵا نییە و بەشداریی لە شکۆفەپێدانی (دانایی – و) دا ناکەن”(Ebd., 163f).
حەی بەنائومێدی ل□ تەک ئەبسالدا دەگەڕێتەوە بۆ سەر ئەو دورگەیە کە خۆی بەتەنیا لێی دەژیا، بێگومان وەنەبێت هۆشدارییان بە مرۆڤەکان نەدابێت کە بۆ ئەوان چاکترە پابەند بن بە واتای وشەی سیمبۆلەکانی ئایین و هەروەها بە ترادیسیۆنەوە، نەک بە هزرینی خۆیی ڕۆ بچن بۆ نێو هێڕێزی (زەندەقە). ئاخر:
“ئەو و ئەبسالی دۆستی دەرکیان بەوە کردبوو، بۆ ئەم جۆرەی مرۆڤ کە هاوشێوەی مەڕە و بێدەسەڵاتە، تەنیا ئەم ڕێگەیە بەرەو خەڵاس هەیە. گەر ئەوان لەسەر ئەو ڕێگەیە لا ببرێن بۆ ئەوەی بفڕێنرێن بەرەو بەرزاییەکانی ڕوانینی هۆشەکی (سپێکولاسیۆن)، ئەوسا ڕەوشەکەیان دوچاری سەرلێشێوانی قووڵتریان دەکات” (Ebd., 166).
پێدەچێت ئەم دەرئەنجامە زۆر ڕەشبینە خۆی لەنێو دابی هزرینی فارابی و ئیبن باجەدا ببینێتەوە. سەرەتا، تیگەیشتنی قووڵی ڕاسیۆنال و عیرفانیانەی حەی لە جیهان پەرچیوەتە نێو فۆرمە سیمبۆلییەکانی ئایینەوە. لە پشتی ئەمەوە ئەو تێزە ناسراوە خۆی دەبینێتەوە کە دەبێژێت فەلسەفە و ئایین لە کۆتاییدا هەمان ڕاستی لە خۆ دەگرن. وەلێ کاتێک مەئریفەی فەلسەفەیی تایبەتە بە کەسانی کەمی بەهرەمەند بۆ دانایی، ئەوا دەبێت بە پێچەوانەوە زۆرینەی مرۆڤان بەتەواوی و بڕوابوو بە واتای وشەکان شوێن ئایینی سروشی بکەون، چونکە زەین و کارەکتەریان لە ئاستێکدا نین کە ئیدی بتوانن لە فەلسەفە تێبگەن و ژیانی “دانا”یەک بەڕێو□ بەرن. لێرەوە ستاتۆی فەیلەسوف لەنێو جڤاکدا دەکەوێتەوە. ئەو دەبێت بە پشتکردنە جیهان هەقی داناییەکەی بدات. کەواتە فەیلەسوف تەنیا ئەو کاراییەی بۆ گۆڕانی جڤاکێک هەیە کە بەتەنیا بە هزراندنی قووڵترین ڕاستییەکان، واتا بەڕێی لێرەبوونی تەنیاکەوتووی خۆیەوە، جڤاک بە ڕادەیەکی زۆر کەم چاکتر بکات. فەیلەسوف هیچ شیمانەیەکی نییە بۆ ئەوەی مەئریفەکانی بە هاومرۆڤانی ڕابگەیەنێت و بەم ڕێیەوە چاکسازیی جڤاک ئەنجام بدات، چونکە مرۆڤەکان ناتوانن لەو تێبگەن، نەخێر لەبریی ئەوە پێویستە کەسانی پاتریارشیایی بە ڕێنوما توند و حیکایەتە سیمبۆلییەکانی ئایین ڕێبەریان بکەن. وەلێ لێرەدا ئەوە پتر جێی سووڕمانە کە بەتایبەتی لە بزاوتی ڕۆشناییەکانی ئەوروپادا

ئاگامەندییەکی گەورە بەم کتێبەی ئیبن توفەیل بەا. ئیدوارد پۆکۆک ساڵی 1671 تێکستە عەرەبییەکەی بە لاتینی وەرگێڕا، پاشان سایمن ئۆکڵی ساڵی 1708 تێکستەکەی لە عەرەبییەوە بە ئینگلیزی وەرگێڕا. هەردوو بڵاوکراوە ئەڵمانییەکەی پریتیوس (1726) و ئایشهۆرن (1783) دەگەڕێنەوە بۆ ئەم وەرگێڕانە ئینگلیزییە. ئەو ناونیشانە کە پۆکۆک و پریتیوس بە وەرگێڕانەکانی خۆیانیان دا، ئاماژەیەکمان بە نووسینەکەی دیفۆو پێدەدات: “Robinson: Philosophus autodidactus”، یان: “ئەو دانایەی جیهان کە فێرکەری خۆی بوو”. چە کتێبەکەی دیفۆو و چە ڕۆشناییەکانی سەرەتا بەگشتی لەو بڕوایەدا بوون کە مرۆڤ بە ئاوەزی خۆی نەک تەنیا توانای بە هەر کردارێکی خۆهێشتنەوە هەیە، بەڵکو هەروەها بە ئەو مەبەستە هیچ فێرکارییەکی لە لایەن دەسەڵاتێکی باڵاترەوە، بە نموونە دەسەڵاتێکی دەر- جیهانییەوە، پێویست نییە. مرۆڤ دەتوانێت بە تەواوی “لەنێو خودی خۆیەوە” نهێنییەکانی جیهانی فیزیکی ئاشکرا بکات و هەروەها لەو ڕەوتەدا ناوکە هومانیستییەکەی ئایین، بە نموونە یاسای نەریت، لە ئاوەزی خۆیەوە دەربئەنجامەنێت. ئەم تێڕوانینە بە نموونە لە نووسینەکەی لێسینگدا بە ناونیشانی “پەروەردەکردنی ڕەگەزی مرۆڤ” (1780) وەک ئیدیال خویا دەبێت. باوەجو لێسینگ، هاوشێوەی مۆزس مەندلسزۆن، ڕۆمانەکەی ئیبن توفەیلی دەناسی و بەرز دەنرخاند. سەرباری ئەوە ئەنجامی ڕەشبینانەی ڕۆمانەکە ڕاڤەکارانی ڕۆشنایییەکان ناسەڵمێنێتەوە کە گۆیا جەماوەری مرۆڤان تەنیا بە یاریدەی فۆرمە سیمبۆلییەکانی ئایین بە تێڕوانینی خۆی دەگات، وەلێ فەیلەسوف بەڕێی ئاوەزی تێگەییەوە.

بە ڕۆشناییدەران ئەوە گرنگە کە ئیبن توفەیل دەرفەت بە حەی دەڕەخسێنێت ڕێگەی خۆی بگرێتە بەر تاکو پێی بە نهێنییەکانی ئایین بەرێت. ئەمە ڕاڤەدەکرێت وەک شایەتمانهێنان بە سەروەریی ئاوەزی فەلسەفیی بەسەر تێکستە پیرۆز و تەڵقیندادانە ئایینییەکاندا. هەر ئەوها لێرەدا دوو لایەن ئاشکرا دەبن: توانای سەبژێکتی فەلسەفەیی بە هەر ئەنجامدانێک لە نێو خودی خۆیەوە، هەروەها سەروەریی فەلسەفە بەسەر ئایین و ئەقیدەگەریدا. بەم ڕێیەوە دەتوانین شوێنێکی دیاریکراو بۆ ڕۆمانە فەلسەفییەکەی ئیبن توفەیل بکەینەوە: وەک دۆکومێنتی نێو ترادیسیۆنێکی ڕۆشنایی دایبنێین کە بەردەوام و بە نێو سەرجەم کولتوورەکاندا بانگەشە بۆ ئۆتۆنۆمیی سەبژێکتی ئاوەزمەند دەکات.

بێگومان نابێت ئەوەش بشارینەوە کە ڕاڤەکارانی هاوچەرخ، بەتایبەتی لە زانستە ئیسلامییەکانەوە، گومان لە ڕاڤەکردنێکی بەو چەشنەی ئیبن توفەیل دەکەن. ئەمان وایدادەنێن کە حەی ئیبن یەقزان بەتایبەتی

ب□گ□یە بۆ پاشەکشەی بێئومێدبووی ڕەشبینانەی فەلسەفە لە کولتووری ئیسلامیدا کە بەردەوام پتر ئەقیدەگەریی ئایینی بەسەریدا سەروەریی وەرگرتووە.

سەرچاوە:
Geert Hendrich, Arabisch-Islamische Philosophie, Frankfurt / M 2005

فەرهەنگۆک

بەخۆدانی ئەدگار / شوناس (Selbstzuschreibung) و بەوان□دانی ئەدگار / شوناس (Fremdzuschreibung) دوو تێگەی سۆسیۆلۆگین. بە یەکەمیان ئەدگار یان شوناسێکی جەخت و پێناسەکراو بە خۆ دەدرێت، بە دووەمیان گرووپێکی مرۆڤان بەڕێی ڕەچەڵەک و شێوەی خۆییانەوە دیاریدەکرێت و زۆر جار کەلاخستن (Marginalisation) لە خۆ دەگرێت، بۆ نموونە کەلاخستنی کۆچکردووان بۆ نێو جقاکێکی ئەوروپی کە ئەدگاری جیاوازیان لە دانیشتوانی ڕەسەنی جقاکەکە پێدراوە.

ئەدگاری بەڕێکەوت (ئەکسیدێنس، بە عەرەبی "سیفات") و گەوهەر (زوبستانس): ئەدگاری بەڕێکەوت ناکرۆکییە، بگۆڕە، بەڕێی خودی خۆیەوە لەگۆڕێ نییە، بەڵکو بەندە بە گەوهەرەوە کە بنەڕەتی یان "زام□ن"ی ئەوە. ئەڕیستۆتێلیس بە واژەی جیاواز گەوهەر ڕوون دەکاتەوە: سرەوتوو، زامنی ئەدگارەکان، فۆرمی نێو ماتەری (کەرەسە)، یان تاکە شت. کاتێک ئەدگار بەندە بە گەوهەرەوە، ئەوها گەوهەر تەنیا بەڕێی خۆیەوە هەیە. بۆ نموونە تێگەی "مرۆڤ" گەوهەرە، وەلێ تێگەی "نەخۆش"، یان "مووڕەش"، بەڕێکەوتە و ئەدگاری لکاوە بە مرۆڤەوە.

ئێپیستێمۆلۆگی: تیۆریی مەئریفە.

کلاسیکی: لە تێگەکەدا وشەی "کلاس" هەیە، واتا پۆل، چین، ی سەرەوە؛ واتای مەغزایی واژەکە ئەوەیە کە شتێک کۆن نابر□ت، لە سەردەمانی درەنگتریشدا هەنووکەیەتیی خۆی دەهێڵێتەوە، بۆ نموونە شانۆنامەکانی سۆفۆکلێس. کەواتا□ ناشێت کەسێکی "تەقلیدی" ناوبنرێت کلاسیکی.

ڕژان (ئێماناسیۆن): سەرجەم بوونەوەر لە "یەک"ی (ئ□ل□ئ□حەدی) سەرچاوەییەوە دەڕژێت بەبێ ئەوەی "یەک" خۆی بگۆڕرێت. ئەمە پێچەوانەی کرداری ئافراندنی جیهانە لە لایەن خودایەکی ڕەهاوە کە ئایینە ئاسمانییەکان وەک بنەما دایدن□ن. وەلێ ڕژانەکە پلەییە، لای پلۆتین بەم چەشنە: "یەک" یان خودا ڕەهایە، نە هۆشە و نە دەروون، نە لە ڕاوم (فەزا) و نە لە کات□دایە. یەک سەرەتا لە

خۆیەوە هۆش (نووس) بەردەدات کە دووانەیە، چونکە گەر ناسین (مەئریفە) هەبێت، ئەوا ناسراویش هەیە. ئەوجا هۆش درێژە بە ڕژان دەدات، سەرەتا ئیدێکان دروست دەکات و وەک پێشوێنەی دروستکردنی جیهان و تاکەکان وەریان دەگرێت: ئەو سەرەتا دەروونی جیهان دادەنێت و تێیدا هزر سەرهـ□د□دات. تاکە دەروونەکان لەنێو دەروونی جیهاندا بەتەواوکراوی هەن و بۆیە هاوسۆزانە پێکەوە پەیوەندن. دەروون نێوەندێکە لە نێوان کایەی هۆشەکی (یەک، هۆش، دەروون) و کایەی سروشتیدا (دەرکیدا). لەبەر ئەوەی دەروون سەرجەمێکە، ئەوا لە یەک-ەوە نزیکە، لەبەر ئەوەی لە لایەکی دیکەوە ڕوو دەکاتە کەرتەکان، ئەوا لە زۆرێتی نزیکە. سروشت نزمترین پلەی دەروونە، ئێستا دەروون خۆی بە لەشێک داپۆشیوە. لەبەر ئەوەی سروشت دەروێنەی کایەی هۆشەکی□ (ئینتێلیگیبلە)، ئەوا کامیلە. ئێستا هەروەها ڕاوم (فەزا) و کات د□ن□ □اراوە. دەروون لە خۆدا ئازادە، بۆیە لەنێو خۆیەوە هۆی نوێ دادەنێت. دوایەم پلەی ڕژان ماتەرییە (کەرەسەیە) کە پۆزەتیف نییە، بەڵکو پرنسیپی خراپەیە و دژەتەوەری یەک-ی سەرچاوەییە. وەلێ پلۆتین داوا دەکات کە گەرەکە سەرجەم ئەوەی دروست بووە سەرلەنوێ بگەڕێتەوە بۆ لای دەرچەی خۆی کە یەک-ە، گەڕانەوەکەش بەڕێی تاکەدەروونەوە ڕوو دەدات. دەروون بە چوونی بۆ نێو لەش گوناهبار بووە، ئێستا گەرەکە خۆی لە لەش ئازاد بکات، لەتەک هۆشدا یەک بگرێت و خۆی بە هۆش ڕۆشن بکاتەوە، لەتەک ئیدێکانی هۆشدا و لە کۆتاییدا تەنانەت لەتەک خودی یەک-ی سەرچاوەییدا ببێت بە یەک.

بڕوانە:

Johannes Hirschberger: Geschichte der Philosophie. Band 1. S. 293ff. Herder. Freiburg am Breisgau.

سپێکولاسیۆن: لاتینییەکان بەرانبەر تیۆریا (لێڕوانین)ی گریکی دایان نا، واتا ڕوانینی هۆشەکی لە کرۆک کە نائەمپیرییە.

تڕۆپی: ناوچەی گەرم کە دەکەوێتە ژوروو و ژێرووی نزیکی هێڵی ئیستیواوە.

زۆربای یۆنانی.. شەماڵ بارەوانی

ڕۆمانی (زۆربا) بە یەکێک لە شاکارە هەرە مەزن و بە نرخەکانی فەیلەسووف و گەورە نووسەری یۆنانی(نیکۆس کازانتزاکیس -١٨٨٣-١٩٥٧) دادەنرێت له جیهانی ئەدەب و وێژەدا. چاپی یەکەمی ئەم شاکارە جیهانییە مەزنە لە ساڵی ١٩٤٦ بڵاوبووەوە. ئەو ڕۆمانەی کاریگەری و دەنگدانەوەی تەنها لە بواری ئەدەبدا جێنەهێشت، بەڵکو خۆی خزاندە نێو دنیای فیلم و سینەما و جیهانی مۆسیقاشەوە. زۆربا باس لە پارادۆکس و دژبەری دوو تێڕوانین و کەسایەتی جیاواز دەکات. دوو هاوڕێ، یەکەمیان(باسیل) کە نازناوی(سەرۆکە)، نموونەی زانین و بەهابەرزی و ئایکۆنی ڕەوشت و جوانییە.
ئەوەیتر(زۆربا،) پیاوێکی نەخوێندەوار و نموونەی کەسێکی یاخی و ئازاد لە هەموو کۆتوبەندێک. هەردووکیان نوێنەری دوو ئاڕاستەی ئەنت و دوو جیهانی جیاواز و دوو جەمسەری زۆر دژ بە یەکن. لەگەڵ ئەو جیاوازییەشدا، خۆشەویستییەکی قووڵ و ڕایەڵە و هاوڕێیەتییەکی زۆر بەهێز و پتەو و لە نێوانیاندا هەیە و پێکەوەیان دەبەستێتەوە. باسیلی هاوڕێی لەو ڕۆمانەدا لە وەسفی زۆربادا دەڵێ: (زۆربا ئەو مرۆڤەی زۆر لە مێژە بە دوایدا دەگەڕام و نەمدەدۆزییەوە، ئەو دڵێکی هەیە، ژیانی لە هەڵدەقووڵێت، خاوەنی کەسایەتییەکی زۆر سادەیە مرۆڤێکی گەلێک مەزنە.) چیرۆکی ڕۆمانی (زۆربا) باس لە گەنجێکی تەمەن سی و پێنج ساڵەی دەوڵەمەند و ڕۆشنبیر دەکات بە ناوی(باسیل.)
گەنجێک، سامانێکی زۆری بە میرات لە باوکییەوە بە جێماوە و دەیەوێ بەو سامانە لە پڕۆژەیەکدا وەبەرهێنان بکات. باسیل گەنجێکی شارستانی و پڕ لە حیکمەت و فەلسەفەیە. گەنجێکی ئاوێتە لە دوو کولتوور. گەنجێک، نیوەی ئەمریکی و نیوەکەی تری یۆنانی. گەنجێک، لە ناو پەڕتووکخانەدا پێگەیشتووە و پەروەردە بووە و لە نێو دووتوێی پەڕەی کتێبەکان لە دایکبووە. لەگەڵ کەسێکی تری نەخوێندەوار و پیرەمێردێکی بە ساڵداچووی تەمەن شەست ساڵ بە ناوی(ماسیدۆنی ئەلێکسیس زۆربا.) کەسایەتییەک، عاشقی کار و سروشت و ژن. کەسێک، گاڵتەی بە خوێندن و خوێندنەوە دێت. ئەو، لە هەموو تەمەنیدا یەک دێڕی نەخوێندووەتەوە و بە توانج بە باسیل دەڵێت(تف بکە ڕووی پەرتووکەکانت، هەموو شتێکی بوون لە پەرتووکەکانتدا نین و باس نەکراون.) زۆربا، کەسێکی سادە و نەخوێندەوار و ناڕۆشنبیرە.

هەڵبەت بەو پێوەر و تێگەیشتنە کلاسیکی و تەقلیدییەی بە ڕۆشنبیری کراوە و دەکرێت. تاقە قوتابخانەی زۆربا، ژیانە.
زۆربا مرۆڤێکە لە ڕێگای تاقیکردنەوە و ئەزموونەکانی ژیانەوە زۆر فەلسەفە و حیکمەت فێر بووە و هەر بە ڕاستی ئەو لێزان و حەکیم و پسپۆڕە لە واتای ژیان. زۆربا بەشداری لە جەنگ و شۆڕشەکان کردووە، هەموو پارادۆکسەکانی ژیانی ئەزموون کردووە، خۆشیی و ناخۆشیی، ئارامیی و نائارامیی، ترس و ناسۆری و زۆر لە تاڵی و ناشیرینییەکانی ژیانی چەشتووە. ئەو کەسایەتییەکە، نە فریشتەیە و نە ئەهریمەنە. مرۆڤێکە، خۆشەویستی دەکات، تووڕە دەبێت، ڕاستگۆیە و هەندێک جار درۆش دەکات، هەڵە دەدات، شکست دەخوات، پەیوەندی لەگەڵ ژن دەبەستێت، نیشتیمانەکەی خۆی خۆش دەوێت. کارەکتەرەکە ئازار و خەمەکان سل بەو ناکەنەوە لە ژیان. ئەو ژیانی بە هەموو جۆرەکانییەوە خۆش دەوێت. ئەو دایمە بە دڵخۆشی دەژیت. مرۆڤێکە پڕە لە ئەنەرژی و لێوانلێوە لە ئومێد و هێزی ژیانی لێ دەچۆڕێت. زۆربا بە سەمایەک کە پێی دەڵێن (سەمای زۆربا) ڕووبەڕووی ئازار و نەهامەتی و خەمەکانی ژیان دەبێتەوە. ئەو هەندە بە گەرمی ڕۆدەچێتە سەماکە، وا هەست دەکات تەواوی گەردوون و هەموو مرۆڤایەتی لەگەڵیدا کەوتوونەتە سەما. سەختییەکانی ژیان و خەمەکان لای ئەو بەهایەکیان نییە و ناتوانن کاریگەری لەو بکەن. گرنگ ئەوەیە ئەو زیندووە یان مردوو. زۆربا مرۆڤێکە، تێژییە لە سەرکەشی و شێتی و هیچ شتێک ئەو ناترسێنێ، جگە لە پیری. ڕاستە ئەو خوێندەواری نییە، وەلێ لە ڕاستیدا ئەو فەیلەسووف و حەکیمە و پڕە لە فەلسەفە و حیکمەت. زۆربا و سەرۆک لە کەناری یەکێک لە ڕووبارەکانی شاری(گریت) لە یۆنان بە ڕێکەوت یەکتری دەبینن.

سواری کەشتییەک دەبن بە مەبەستی چوون بۆ دوورگەی (گریک)
گەشتێکی پلاتۆیی(ئەفلاتۆنی) لە نێوان فەیلەسووف و خوێندەوارێکی گەنج، لەگەڵ دەریاوانێکی نەخوێندەوار و پیر.
ئەو گەشتەی [illegible] چیڕۆکی سەیری ژیانی تێدا ڕوو دەدات و چەندین نهێنی و نەزانراو و فەلسەفەی بوون لە میانیدا ئاشکرا دەبن. وەک سەردانیکردنی ئەو دێرە گۆشەگیر و دوورە پەرێزەی قەدپاڵی چیاکە.
ئەو پەیوەندییە تەمومژاوی و نامۆیەی زۆربا و پۆپۆلینای بەساڵداچوو. پەیوەندییە سەیر و ڕەق و نامرۆڤانەکەی خەڵکی دێیەکە لەگەڵ ژنە بێوەژنەکە(هۆرانتس.) لەنێو کەشتی گەشتکردنەکەدا زۆربا و سەرۆک ڕێککەوتنێک دەکەن بۆ کارکردن پێکەوە. زۆربا لەگەڵ باسڵ و لە ژێر فرمانەکانیدا لە کارگەیەکی خەڵووزدەرهێنانا ندا کار دەکات.
زۆربا کاتی ڕێککەوتنەکە بە سەرۆک دەڵێ"من تەنها کاتی کارکردن

کرێکاری تۆم و لە ژێر فرمانەکانی تۆ دام، دوای ئەوە من کەسێکی ئازادم لە ژیانی خۆمدا." لەو شاکارەی زەربادا لە پاڵ هەردووک پاڵەوانی سەرەکی(زەربا-سۆرەک) نووسەر باس لە کۆمەڵێک کارەکتەری تری لاوەکیش دەکات کە ڕۆڵ دەبینن لە چیرۆکەکانی ڕۆمانەکە. لە نموونەی کەسایەتی بێوەژن(هۆرانتس) و مافراندۆنی پیرەمێرد، مومیکۆ، کاپتنی کەشتییەکە و کۆمەڵێک کەسی تر. ڕووداوەکان پەرەدەسەنن لە زەربادا بە بەردبارانکردنی خاتوو هۆرانتسی بێوەژن، لە لایەن هەموو دانیشتووانی دێیەکە. ئەو ژنەی هیچ کەسێک بەرگری لە ناکات جگە لە زەربا نەبێت، فریای دەکەوێت. زەربا ڕووبەڕوویان دەبێتەوە و هۆرانتس لەناو ئازار و بەردبارانکردن و لەدان لە ژێر دەستیان دەردەنێت. بە هۆکاری ئەوەی گەنجێک لە پێناو خۆشەویستییەکەی کۆتایی بە ژیانی خۆی هێناوە، دەیانەوێت لە تۆڵەی ئەو گەنجە بیکوژن. دواتر کوشتنی هۆرانتسی بێوەژن لە لایەن مافراندۆنی باوکی گەنجە خۆکوژەکە کە بە چەقۆ پەلاماری دەدات و خەڵتانی خوێن دەکرێت و سەری لە لاشەی جیا دەکاتەوە.
ئەو بێوەژنەی هەموو پیاوەکانی دێ مەیلێیان لە گرتبوو و چاویان تێ بڕیبوو و تەماحیان تێکردبوو. ئینجا ڕۆمانەکە باس لە چیرۆکی ژنێکی تری بەساڵداچوو دەکات بە ناوی (پۆپێلینا) کە بە تەنها دەژیت. پۆپێلینا پێشووتر و سەردەمی جوانی و گەنجێتی، دەستی ژەنەڕاڵەکان بوو و پەیوەندی سێکسی لەگەڵدا دەبەستن. هەرچی ئاوی ژیان و تامی گەنجێتی ئەو بوو، هەموویان مژی.
کە چووە تەمەنیشەوە، ئیتر هەمووان جێیانهێشت و پشتیان تێکرد. ئەو میوانخانەیەکی بچووک لە دێیەکە دەکاتەوە تا بتوانێت لە ڕێگەیەوە بژێوی ژیانی خۆی دابین بکات. پاشان لەگەڵ زەربا دەکەونە داوی خۆشەویستی یەکترییەوە و دواتر دەمرێت و خەڵکی دێ ماڵەکەی هەموو دەبەن، جگە لەو قەرەوێڵەیەی کە لەسەری ڕاکشاوە بە مردوێتی، لەگەڵ بولبولەکەی ناو قەفەس نەبێت، ئەویش دواتر زەربا وەک تاقە یادگاری پۆپێلینا لەگەڵ خۆی دەیبات. زەربا بە گواستنەوەی دار لە دارستانەوە، بە سەر لوتکەی چیا کار دەکات لە پێناو بەدیهێنانی خەونەکەی. وەلێ هەموو هەوڵەکانی زەربا بۆ دروستکردنی پردێک لە نێوان کەناری دەریاکە و چیاکە، تا لە ڕێگایەوە ڕەژوو لە شوێنێک بۆ شوێنێکی تر بگوازێتەوە، شکست دێنێت. پاشان سەرەکی هاوەڵی هەموو سامانەکەی دەخاتە نێو دەستی زەربا، تا بڕوات هەموو پێداویستییەک و کەرەستەی پێویست بۆ کارەکەی بکڕێت. زەربا دەڕواتە شار و ڕێکەوتی باڵێک دەکات. لەو باڵەدا ژنەگۆرانیبێژێکی بە تەمەن بچووک کە لەوێ کار دەکات، دەناسێت. ژنەکە دەرفەت دەقۆزێتەوە و پەیوەندی لەگەڵ زەربا دەبەستێت و هیچ پارەیەکی پێ ناهێڵێت و

هەمووی لە جوانیی خۆی و ڕابواردن و خواردنەوە و چێژی باڵ پێ سەرف دەکات. زۆربا دواتر نامەیەک بۆ سەرۆکی هاوڕێی دەنێرێت و چیرۆکی خۆشەویستی خۆی و ئەو ژنە گۆرانیبێژە و بابەتی نەمانی ئەو پارەیەی کە پەیداوە بۆ باس دەکات. چیرۆکی ڕووداوەکانی زۆربا بەردەوام دەبێت و دواتر زۆربا لەو ژنە جیادەبێتەوە و بۆ جاری سێیەم ژیانی هاوسەرگیری پێک دەنێت و ئینجا دەچێتە تەمەنەوە و نیشانەکانی پیری لەسەر جەستەی ژیانی هەندی هەندی بەدەردەکەون و چرچ و لۆچەکانی بەساڵداچوون لە سەر ڕووخساری شوێنپەنجەی خۆیان جێ دێڵن و نەخشی پیری دەکێشن. زۆربا و سەرۆکی هاوڕێی هیچ سامانێکیان بۆ نامێنێتەوە و بەو چێشنە بە سەما کۆتایی بە چیرۆکەکە دێت و پەڕەی ڕووداوەکانی ڕوومانەکە دادەخرێت. خوێنەر لە کۆتایی ڕۆمانی زۆربادا هیچ شتێک بەدەست ناهێنێت، جگە لە ورە و هێزی ئومێد و خۆڕاگریی و خۆشەویستیی مرۆڤ و ژیان نەبێت. لە ڕۆمانی زۆربادا، زۆر حیکمەت و فەلسەفە و پەند و شت فێر دەبین و کەسایەتی زۆربا وامان لێ دەکات بە شێوەیەکی ئەرێنی بەشداری لە ژیان بکەین و لە جیهان و بوون بڕوانین. زۆربا کاریگەرییەکی گەورە و بێ وێنە لە سەرت جێ دێڵێت و دەتباتە جیهانێکی جیاواز. زۆربا ڕۆمانێکە پڕ لە ڕامانی قووڵ و حیکمەتی ژیان. ڕۆمانێک، هەڵگری کۆمەڵێک فەلسەفەی بەرز و حیکمەتی بێ وێنە و جوان. زۆربا هەموو قورساییەکانی ژیان سادە دەکاتەوە و بە هێزی خەندە و بە سەما، شەپۆلی فرمێسکی ئازارەکانی دەریای بوون ڕادەماڵێت. زۆربا گەشتێکی فەلسەفییە لە گۆشەنیگایەکی ترەوە بۆ قووڵایی ژیان و وجوود. گەشتێک، پڕ لە تێڕامان و پرسیار و ئەزموون و پەند و حیکمەت. زۆربا پێت دەڵێت"جوانییەک دڵی نەبوو و هەستی بە ئازاری مرۆڤایەتی نەکرد، با بڕواتە دۆزەخ." زۆربا هەوڵدانێکە بۆ تێگەیشتن لە ژیان، بە ڕێگایەکی سادە و لە هەمان کاتدا پڕ لە تێڕامان و فەلسەفە و بیرکردنەوەی قووڵ. زۆربا ڕۆمانێکە، فێری فەلسەفەمان دەکات، بەڵام بە شێوازێکی تر. زۆربا پێمان دەڵێت ژیانتان بە هەموو ناخۆشییەکانەوە خۆش بوێت و فرۆغ ئاسا ژیان بە هەموو ناشرینییەکانییەوە با لاتان شیرین بێت. ئەمەی مرۆڤ لەم سەردەمەدا چەندە پێویستمان بە هەنگاونان و ڕۆیشتنە بەو ڕێگایەی زۆربا. ڕێگایەک، پڕ لە خۆشەویستی و مرۆڤبوون، پڕ لە ئومێد و خۆڕاگری و سادەیی، پڕ لە تێڕامان و جوانی.

ڕێگایەک، دڵێکی گەورە و هەستێکی بەرز دەوری داوە و سەما دایپۆشیوە و بە فەرشی عیشق تەنراوە. زۆربا سەر بە هیچ قوتابخانەیەکی فیکری و فەلسەفی نەبوو، لەو قوتابخانە فیکری و

فەلسەفییانەی لەناو پەرتووکەکاندا ھەن. ئەو مرۆڤێکی سادەیە و خاوەنی کۆمەڵێک تێگەیشتنە لە بارەی ژیان و گەردوون و سروشت و میتافزیکا و مرۆڤ و بوون کە تەنها لە ئەزموونی تایبەتی خۆیەوە فێریان بووە. لە ڕوانگەی زۆرباوە، بەختەوەری لەو ھۆشیاری و فەلسەفە و زانستانەدا نییە کە فەلسەفە و زانست پێشکەشی ژیانی دەکەن، بەڵکو لەو زانیارییانەدایە کە لە ڕێگەی ئەزموون و دەوە پێیان دەگەین. ئەو جیھانبینییەی زۆربا، مانای وا نییە ئەقڵ بە تەواوی ڕەت بکاتەوە و پشتگوێی دەخات. نەخێر، بەڵکو ئەو ڕەخنەی ئەقڵێکی ڕووت و پەتی و وشکی میکانیکی بە ڕۆح دەکات. زۆربا بانگەوازەکە بۆ ئەزموونکردن و خۆشەویستی. خۆشەویستی خۆمان و ھەموو ئەوانەیتر. خۆشەویستی وڵات و ھاونیشتیمانییان. خۆشەویستی ھەموو مرۆڤایەتی. زۆربا دەنگی ویژدان و ھێزی ناوەکی مرۆڤە. زۆربا بانگەوازەکە بۆ بیرکردنەوە بە جەستە و دڵ و ئەقڵ، بیرکردنەوەیەکی گشتگیر. بانگەوازەکە بۆ ژیانکردن بە جۆرێکی تری جیا لەوەی ئێستا. زۆربا داوامان لێ دەکات لە بری زاراوەی ڕق، زمانی ئیشق و سەما بکەین بە زمانێکی جیھانی نێوان مرۆڤەکان. زۆربا تا ھەرمان(ئەبەد) بە نەمری و وەکو ئایکۆنێکی بەرز و بە وێنە و شاکارێکی مرۆڤایەتی دەمێنێتەوە. ئایکۆنێک، لە ھەموو زەمان و شوێنێکدا و لە نێوان ھەموو کەسێکدا ڕۆحی خۆشەویستی بڵاو دەکاتەوە و بەھای مرۆڤایەتی فێری مرۆڤەکان دەکات و جوانیی لە ژیاندا جێگیر دەکات.

زۆربا مرۆڤێکە، پڕە لە ھەست و بەھا و سادەیی و جوانیی. مرۆڤێکە، خاوەنی دڵێکی گەورەیە و نایەوێت سووکترین و بچووکترین ئازار بە هیچ کەسێک بگەیەنێت و ھەستی کەس بریندار بکات. ئەو بیر لە ڕابردوو ناکاتەوە و داھاتوویش لای ئەو گرنگ نییە. تاقە شتێک لە سەنتەری بیرکردنەوەی ئەودا، ئەو پارووە نانەیە ئێستا دەیخوات و ئەو ژنەیە کە پەیوەندی لەگەڵ دەبەستێت و ئەو خۆشەویستییەیە، پێشکەشی به مرۆڤایەتی دەکات. ئەو ئازادیی و ژیانی خۆی بە هیچ شتێکەوە نابەستێتەوە. لەگەڵ زۆربا هاوڕا یان دژ بیت، ئەوە هیچ لە کەسایەتی و گەورەیی ئەو کاراکتەرە جیاواز و مرۆڤدۆست و گەورەیه کەم ناکاتەوە. زۆربا کەسایەتییەکە، ھەندێک بە نەزان و ھەندێک بە شێت و ھەندێک بە پیاوی جنس و سوارچاکی باوەشی ژن و ڕابواردنی دەزانن. چونکە لە تێڕوانینی ئەواندا، زۆربا هیچ نییە جگە لە کاراکتەرێک کە ھەموو فەلسەفەی ژیانی لە کار و شەراب و نان و ژن کورت کردووەتەوە. بەشێکی تریش بە حەکیم و فەیلەسووف و دانا پێناسەی دەکەن. زۆربا لە یەک کاتدا ھەموو ئەوانەیە کە باسمان کرد. کارەکتەری زۆربا سنوورەکانی کات و زەمان و زمان دەبەڕێت. زۆربا کاتێک ناتوانێ بە زمان گوزارشت لە ھزر و ھەستی خۆی بکات و

سەرۆکی هاوڕێی تێبگەیەنێت لە یەکێک لەو دایەلۆکانەی نێوانیان، پێی دەڵێت"سەمات بۆ دەکەم." زۆربا بەو سەمایه دەیەوێت سنوورەکانی زمان تێک بشکێنێت و بە زمانی جەستە و زمانی سەما، مر□ق□کان تێبگەیەنێت. زۆربا دەیەوێت لە جیهاندا دنیایەکی نموونەیی بەرز و تاکێکی ژیاندۆست دروست بێت. تاکێک، سنوورەکانی ئایدۆلۆژیا و دین و نەتەوە و ڕەگەز ببڕێت و هەموو جیاوازییەکان بسڕێتەوە و تەنها بڵێت"من مر□قم." نووسەر لە ڕێگای زۆرباوە هەموو ئەو بیروبۆچوون و فەلسەفەی خۆی کە پ□ش□ووتر زەمینەی بۆ نەڕەخساوە و زرووفێک بۆی نەگونجاوە تا دەریان ببڕێت و باسیان بکات، هەمووی دەخاتە ناو شاکارە مەزنەکەی زۆربا و لە دوورگەی گریک و لەو ش□و□نەی کە بە کۆمەڵێک تابووی فیکری و تەقلیدی و تێگەیشتنی ناشیرین لە بارەی ژن و ژیان و مر□ق□و□ دەوردراوە، بڵاو دەکاتەوە و هەموو کۆتووبەندەکان تێکوپێک دەشکێنێت. زۆربا ڕەخنەگرتنە لەو تێڕوانینە پاتریارک و نێرسالار و نامر□قانەیەی لە کومەڵگە پیاوگەرا و تەقلیدییەکان کە ژن تەنها وەک کائینێکی بێ دەسەڵات و بووکەڵەی دەستی ئارەزووەکانی نێرینە و موڵکی پیاو دەبینێت.

ئەو تێڕوانینە سەقەت و داخراوەی وێنەی ژن تەنها لە جەستەیەکی ڕووتدا دەبینێت. بە تایبەتی ک□م□□□ی گریکی ئەوسا و ئەو تێڕوانینە وشک و نێگەتیف و دڵڕەقییەی تاکی گریکی لە بەرانبەر ژن و بە تایبەتی ژنە بێوەژن(هۆرانتس) کە بە کوشتنی کۆتایی هات. کوشتنێکی تراژیدی و نامر□قانە. لە زۆربادا کازانتزاکیس بە فەلسەفە تایبەتییەکەی خۆی، مشتومڕی کۆمەڵێک پرسی ئەزەلی تایبەت بە ژیان و مر□ق و بوون و عەدەم دەکات. وەک: بۆچی دەمرین؟ بۆچی دەژین؟ دوای مردن ئێمە بۆ کوێ دەڕۆین؟ ئێمە لە کوێوە هاتووین؟ بۆچی خەمبار دەبین؟ بۆچی دڵخۆش دەبین؟

ئایه ژیان ئەوە دەهێنێت کە لە پێناویدا بجەنگین؟ وەڵامی هەموو ئەو پرسە فەلسەفییانەیش له ڕێگای کارەکتەره نەخوێندەوار و سادەکەی زۆرباوە دەداتەوە و پێمان دەڵێت: تا دەتوانیت چێژ لە ژیان بەرە و بەختەوەر و دوور لە خەم ب□ژی و دەرفەت مەدە هیچ خۆشییەک لەدەست بدەیت و ڕووبەڕووی ژیان بەرەوە و لەگەڵ نەهامەتیی و ناخۆشیی و ئازارەکانی بوون بجەنگە و هەرگیز لێنەگەڕێیت چۆکت پێدابدەن و لە هەوڵدان نەکەویت و شکست نەخۆیت لە بەرانبەر ناڕەحەتییەکان. ئەوەی تر لە کوێ هاتووین و بۆ کوێ دەچین، هەمووی بهاوێژە دۆزەخ و کونجی لەبیرچوونەوە و پەراوێزی فەرامۆشی و هیچ گرنگییەکیان پێ مەدە و ئیتر ژیان بکە، ژیان. هەروەها زۆربا باسکردنە لە ئافاتەکانی ئەقڵی بەشەریی، ئەقڵێکی میکانیکی ڕووت. ئەقڵێک، بەردەوام لە بیرکردنەوە و دڵەڕاوکێ و تەڕەددوددا دەژیت.

ئەو ئەقڵەپەتییەی ژیان لە سایەیدا هیچ واتایەکی بۆ نامێنێتەوە.
نووسەر ئەو جۆرە ئەقڵ و ئەقڵییەتە لە کارەکتەر و کەسایەتی سەرۆک و هەڵوێست و بیرکردنەوەکانیدا لەو ڕۆمانەدا بەرجەستە کردووە، لە بەرامبەر ئەقڵی کارەکتەری زۆربا، ئەقڵێکی سادە کە سەرچاوەی بڕیارەکانی تەنها ئیلهامی دڵێکی پاک و ئەزموون و تاقیکردنەوەکانی ژیانن.
ئەقڵێک، بێ هیچ گرێیەکی قورس و تەفسیرێکی فەلسەفیی تەمومژاویی و ناڕوون و بێ هیچ بیرکردنەوەیەکی قووڵ، لەو پەڕی سادەییدا بڕیار دەدات و هەڵوێست وەردەگرێت. هەروەها زۆربا ڕەخنەیه لە سیستەم و ئەقڵییەتی سەرمایەداری. ئەو ئەقڵییەت و سیستەمە سەرمایەدارییەی کە تەنها لە ڕەهەندێکاوە مر□ق د□بینێت و مرۆڤی تاکڕەهەند دروست دەکات. لە کاتێکدا مرۆڤ لە کۆمەڵێک ڕەهەندی جیاواز پێک هاتووە. مرۆڤ بیردەکاتەوە و خۆشەویستی دەکات و ڕق دەیگرێت و سەرکەوتن بە دەست دێنێت و تووشی شکستیش دەبێت. لایەکی تری زۆربا ڕەخنەگرتنە لە چەپەکان و شۆڕشی شیوعییەکان و سیستەمی حوکمڕانییان.
لە ڕێگەی نموونەی ئەو دێیە بچووکەی کە خاتوو (پۆپۆلینا) تێیدا دەژیت. لە ڕێگای نموونەی دیمەنی دەوردانی ماڵەکەی(پۆپۆلینا.)
لەگەڵ بڵاوبوونەوەی هەواڵی مردنی پۆپۆلینا، خەڵکی دێیەکە خێرا هێرش د□ن□ن و هەموو ماڵەکەی تاڵان دەکەن. دیمەنێکە، دڵی کارەکتەری زۆربا و هەموو ئەوانەی ئەو ڕۆمانە دەخوێننەوە، دەگوشێت و ئازاریان دەدات و ناخیان دەکوڵێنێت. پۆپۆلینا هێشتا نەمردووە و لە سەرەمەرگ و دواهەناسە و کۆتا ساتەکانی ژیانیدایه. کۆمەڵەمرۆڤێک دێن و هەموو مریشکەکانی دەبەن.
زۆربا بەرجەستەکەری کەسایەتییەکی وجوودیی و بوونگەرایە.
کەسایەتییەک، جگە لە بنەماکانی مرۆڤبوون، بە هیچ شتێکی ترەوە پابەند نا□ب□ت. خۆشەویستی، ڕق، گەیشتن و دابڕان، ئومێد و ڕەشبینیی، هێمنیی و شێتیی، هەموو ئەو پارادۆکسانە لێرە و لە زۆرباکەی کازانتزاکیس دەبینت.
ماوەتەوە بڵێم:
خوێنەری ئەم ڕۆمانە، گەر جیاوازییەکان قبووڵ نەکات و هەڵگری ڕۆحێکی گەورە و خاوەنی دڵێکی فراوان نەبێت، ئەوە هەرگیز ناتوانێت هەڵسەنگاندنێکی جوان و بڕیارێکی شایستە بدات لەبارەی زۆرباوە.

داخستنی (چاودێر) وەک سەرەداوی کەلافەی دۆخێکی ئاڵۆزکاو..
د.هەژار عوسمان مەعروف

لە سەر داخستنی دەسگای ڕۆشنبیریی چاودێر لە ڕۆژی ٥ ی ٩ ی ٢٠٢٤ بە فەرمانی بافڵ تاڵەبانیی سەرۆکی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان ، ئەم دەسگایە هی مەلا بەختیارە و ئەو سەرپەرشتیی دەکات، فەرموون ئەم سەرنجانەم:

ڕاستیی ڕوون و بەڵگەی نەویستەکان:

١ . مەلا بەختیار ئیمڕۆ قسەکەری بوێر و سەرەکیی هەموو ئەو ئەندام و لایەنگرانەی یەکێتیە کە لە سیاسەتی ئیمڕۆی یەکێتی زۆر ناڕازی و بێزارن.واتای ڕوونی ئەم داخستنە (کە دورنیە هەنگاوی دوژمنکارانەی تری بەدوادا بێت!) ئەوەیە کە بافڵ و تیمەکەی دەیانەوێ مەلا بەختیار بێ تەواوی دەمکوت و بێدەنگ بکەن و ناچاری بکەن لە ترسی ژیانی خۆی و دڵسۆزانی ڕابکات بۆ هەولێر و ئینجا بڵێن ئەوها نەمانوت پیاوی پارتیە؟

٢ . نەک هەر یەکێتیەکان، نەک هەر سیاسی و حیزبی و ڕۆژنامەنوس و ڕۆشنبیر و دڵسۆزەکانی کورد بەڵکو زەرینەی خەڵکی دەڤەری سەوز نائومێدن لە سیاسەتی ڕۆژانەی یەکێتی، هەر بۆ نمونە:

ا: یەکێتی بووە بە فیدراسیۆنی چەندین کۆمپانیای بازرگانی و پیشەسازی و نەوت و موڵک و دۆنم و شوقە دروستکردن.

سەرمایەدارە ملیۆنێرە بێبەزەییەکانی ئیدارەی گشتیی یەکێتی و سەرمایەدارە شەریکەکانیان لە بازاڕی ڕەشی ئابوریی کوردستان هیچ پەیوەندییەکی ڕۆحی و دەرونیان بە مێژووی خەباتی سەختی یەکێتیەوە نیە و ئامادەنین ئەو دڵسۆزانەی ناو یەکێتی کە هەشتا ماون و وزە و ورەیەکی نیشتمانپەروەریان تێدا ماوە هەر ببینن یا گوێیان لێبگرن، ئەگەر گوێشیان لێگرتن بەگوێیان ناکەن و دوای ماڵاوایی کردن لێیان گاڵتە بە عەقڵیان دەکەن ! ئەنجامی کارەکانی ئەم فیدراسیۆنە کە ئیشی سەرەکیان کەڵەکەکردنی سەرمایەیە بە گیرفانی خۆیان: دزینی نەوت و داگیرکردنی موڵکی گشتی و شکستی پڕۆژەکانی ئاوەدانی و قۆرخکردنی بازاڕی کاڵاگرنگەکانی وەک نەوت ودەرمان و زەوی و زار

و.. بە جۆرێک کە بازاڕ سست بووە و ڕۆژ بە ڕۆژ ژمارەی گەنجانی بێکارلە زۆربوندان و ناچار دەبن بە دوای کار و ژیاندا ڕێگای هات و نەهاتی کۆچ بگرنە بەر.
ب: ژیانی حیزبی لە ناو یەکێتیدا وەک حیزبێکی سۆشیال دیموکرات نەماوە و ئەوەی جێی گرتەتەوە زمانی توندوتیژی و سەربازی و عەزیەتات و پەزلەدان و هەڕەشەی برسیکردن و نانبڕین و چاودێریی خەڵک و ئەندامانی یەکێتی لە لایەن دەسگا نهێنییەکانی یەکێتییەوە و تاکگەرایی و نادیموکراتی بون ، بڕیارە گرنگەکان بە پەلە و بە ڕاوێژی زیرەکانە و دور لە بنەما عەقڵی و لۆجیکییەکان دەدرێن، بە نمونە تەقاندنەوەی خانووەکانی کوێخا دەرین (کە دیارە شایستەی لێپرسینەوەی قانونی و حیزبی بوە) بیخەینە چوارچێوەی کام هزر و بیرکردنەوە؟ کام شێوازی بەڕێوەبردن؟ تۆمارکردنی پیشەیانەی ئەو وێرانکاریە بە دەنگ و وێنە ئەگەر بە تەقاندن و هەڕەشە نیە ئەی سودی چیە؟ بەڵام ئایا بە تەنیا بە هەڕەشە و تەقاندن چارەسەری گەندەڵی و تاوان دەکرێت کە ئیمڕۆ بە هۆی شکستی دەسەڵاتی پارتی و یەکێتییەوە سەرتاپای هەرێمی کوردستانی گرتەتەوە؟
ج .وەک پزیشکێک دەبینم چۆن سیاسەتی تەندروستیی یەکێتی لە سلێمانیدا بە تەواوی شکستی هێناوە، کەرتی گشتی کە بە خەڵکی کەم داهات و نەدار شادەماری خزمەتگوزاریی تەندروستیە ڕۆژ بە ڕۆژ لە پوکانەوەدایە، هەر لە ناو دوکتۆرەکانی سەر بە یەکێتیدا چەندین جار ڕەخنە لەم سیاسەتە بێبەزییە و هەڵەیە گیراوە و داواکراوە لێپرسراوانی شکستخواردو لابرێن و خەڵکی دەستپاک و بەویژدان و زیرەک وشارەزا دابنرێن، بەڵام بە هۆی پەیوەندیی شەخسی و خزمایەتی و بەرژەوەندیی هاوبەش ئەوانە لە شوێنی خۆیان ماونەتەوە.
پرسیارەکان:
١ . نە دەکرا دوای هەڵبژاردنی پەرلەمانی کوردستان لە ٢٠ ی ١٠ ی٢٠٢٤ ئەم هەنگاوە بلیمەتانەتان بنایە؟ بەڕێی بڕواتان بە بردنەوەی هەڵبژاردنەکە نەبێت و مەبەستتان شێواندنی دۆخەکە بێت بە جۆرێک کە هەڵبژاردن نەکرێت؟
٢ .ئایا دەوری ئێران ی براگەورەی یەکێتی و تورکیای بڕبڕەی پشتی پارتی لەم ڕوداوەدا چیە؟ ئەی دەور و هەڵوێستی ئەمریکا و ڕوسیا و...؟
٣ . ئایا پارتی ش بەم بەنزینکردنە نابەرپرسیار و ناعەقڵانیە بە ڕوداوەکەدا دەیەوێت دۆخی سلێمانی بەرەو شەڕ بەرێت و ئینجا خۆی و پاراستن و زرێڤانییەکەی بە پاڵپشتی درۆن و ڤانتۆمەکانی تورکیا (کە سلێمانیی دڵە زیندوەکەی کوردایەتی بوەتە چقەی تیژی چاوی) وەک ڕزگارکەرێکی دڵسۆزی خەڵکی دەڤەری سەوز کە تایی بە یەکێتی بێنە و

خەونە کۆن و تازەکەی بۆ دەسەڵاتی یەک حیزبی لە زاخۆوە تا خانەقین بەد یبێنێ؟
یا پارتیش وەک یەکێتی باوەڕی بە بردنەوەی هەڵبژاردن نیە و دەیەوێت دۆخەکە وا بشێوێنێ کە هەڵبژاردن نەکرێت؟
٤ . ئایا باشتر نیە پارتی خەریکی چاکسازی و ڕێکخستنەوەی خۆی بێت؟
مەگەر شەڕی شاراوە و نهێنیی دەسەڵات لە ناو بنەماڵە و لە ناو پارتیدا نیە؟ مەگەر کەمن ئەو دۆڵ و نشێویانەی ناو بنەماڵە کە لە دڵ و دەرونی خۆیاندا دانەچیڕە لە دژەکانیان دەکەن و چاوەڕێی دەرفەتن بۆ هەڵزنان بەرەو لوتکەکان؟ مەگەر دادپەروەری و دیموکراتی و ئاوەدانی و ئازادیی بیروڕا و خەباتی مەدەنی لە دەڤەری زەرد زۆر باشن؟ هاواری هەزاران یاساناس بۆ ئازادکردنی شیروان شیروانی و هاوڕێکانی کە بەناحەق گیراوە گەیشتە ئاسمان، بۆ بەری نادەن؟
بۆ سەرۆکی هەرێم و سەرۆک وەزیران تا ئێستا بە ڕەسمی و لە میدیاکانی کوردستان و هەمو دنیاوە داوایان لە تورکیا نەکرد هێرشەکانی بۆ کاولکردن و کوشتنی خەڵکی مەدەنیی باشوری کوردستان دەسبەجێ ڕاوەستێنێ؟
٥. ئەی گۆڕان و حسک و کۆمەڵ و یەکگرتو چی دەکەن بۆ ئەوەی دۆخەکە بەرەو شەڕی ناوخۆ نەچێت؟ ئەی حیزبە کوردستانیەکانی سێ پارچەکەی تری کوردستان چی دەکەن؟
٦. ئەی ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگای مەدەنی و میدیا سەربەخۆکان و کەسایەتیە کانی کورستان چی دەکەن؟
بە هەوڵ و خەباتی هەمومان نابێت هەرگیز بهێڵین جارێکی تر شەڕی براکوژی لە هیچ بستەخاکێکی کوردستان هەڵگیرسێتەوە، کەس نەڵێت پەیوەندیی بە منەوە نیە، شەڕ ئاگرە و بڵاودەبێتەوە و لە کۆتاییدا پریشک و گڕە سوتێنەرەکەی بەر هەمومان دەکەوێت، دڵنیابن ئاوایە!

د.ه□زار عوسمان مەعروف

لە پەراوێزی ڕۆمانی چارەنووس

دا.. زاهیر ئیبراهیم

” بەبێ خۆتا ئاگری شەڕی ناوخۆ منی هاوێشتۆتە ئێرە، ئەو شوێنەی لێی دەستگیرکراوم بەدەستی خۆم کارەباکەیم بەستووە و بەم ڕووناک کردوونەتەوە”
شەڕی ناوخۆ، بەتەنها پێشهات یان ڕووداوێک نەبوو کە پەیوەست بێت بە قۆناغێکی ڕاگوزەر، کورت خایەن، یان ساتەوە ختێکی مێژوویی، کە بە تێپەڕبوونی کات و زەمەنێکی دیاریکراو، ئاسەوار و لێکەوتەکانیشی کۆتایی هاتبێت. شەڕێک ئەمەی خستە سەردەمێکی تاریک، سەردەمێک ناچاری کردین دەست بەرداری خەونی گەورە و پڕۆژەی گەورەبین لە پەنـاو شتە بچوکەکـان! ئەو شەڕە ئەمەی دابەزانـدە ئاسـتێکی نـزم، ئەمەی گەڕاندەوە خـاڵی سـەرەتایی. شەڕێـک بۆ وێرانکـردن و هەڵتەکاندنی ڕەگ و ڕیشەی ئەوەی هەمان بوو هەنگاوی نا، تاگەیشتە دابەشکردنی جوگرافیا و ڕەنگ و جۆری دوونیابینینمان.
سـیما و نـاوەڕۆکی ئەو شەرە، هەر بریتـی نەبـوو لە کاولکـاری و داگیرکـاری و کـوشتنی کـورد بەدەسـتی کـورد، بەڵکـو دەرکەوتە و لێکەوتەکانی ئەو شەڕە هێندە کوشندە و تراژیدی بوون، تا ئەوەی کلتورێکی سیاسی و کۆمەڵایەتیی قێزەوەنی چەپاند، کە تا ئەمڕۆش لەناومان ئیش ئەکات و ئەجولێت. کلتورێک بە هەمان کەرەستە و گوتار ڕووبەڕووی دوونیـای ئێسـتا دەبێتەوە. کلتـوری شەڕی نـاوخۆ چەتە قوڵایی عەقڵی سیاسی و ئایدۆلۆژی و مۆدێلی حزبایەتی. بە بەردەوامی بەر ئەو گوتارە پڕ لە بوغز و شەڕانگێز، توندوتیژ و پۆپۆلیستییە دەکەوین، کە شەڕ بەرهەمی هێنا. شوناسی ئەو گوتارە لەسەر بنەمای سـەرکوتکردن، گوشـاری جۆراوجۆر، نەهێشتنـی جیـاوازی و سـڕینەوەی بەرامبەر خۆی بینا کردووە. ئەو گوتارە ئەمڕۆ زیاتر لەسەردەمی شەڕی چەک، گوشار دەنێت و کاریگەرە. ئەمەش وای کردووە هەمیشە لە کۆنەستی ئێمەدا ئەگەری سەرهەڵدانەوەی شەڕ، ئەگەرێکی کراوە و نزیک بێت!.
ناو و بانگ و ڕەنگدانەوەی ئەو شەڕە نەگریسە، سەختی ڕووداوەکان و کارەساتە کوشندەکانی کە بەسەر مرۆڤی کورد داهات، بەبێدەنگی نەمایەوە. بەشێکی زۆر لە نووسەر و شاعیر و ڕۆماننووسی کورد بە ڕێگەی وشەکانیـان ڕەخنە بـارانی شەڕەکە و دەسـەڵات و لایەنە شەڕکەرەکانیـان کـرد. لەگەڵ هەڵگیرسـانی ئەو شەڕەدا، و ساڵـانی دواتریش، تا ئێستاش چەندان تێکست، وتار و پەرتوکی ڕەخنە ئامێز لە دایکبوون بە ئاراستەی ڕاگرتن و ڕەخنەکردنی شەڕ. ڕۆمانی چارەنووس یەکێکە لەو شاکارانەی” سەلام عومەر”. نووسەر هەوڵیداوە لە ڕێگەی

ڕۆمانەکەی، هەڵبەت ڕۆمان وەک ژانرێکی ئەدەب، گوزارشت لەو چارەنووسە ڕەشە بکات کە کورد بەسەر کوردی داهێنا، هەر ئەو چارەنووسەی پڕۆژە و خەون و ئامانجی لە مێژینەی دووژمن و نەیارانی کورد بوو.

لە ڕۆمانی “چارەنووس” دا بەر ئەو چارەنووسە لێڵ و ئاڵۆزە دەکەوین کە شەڕ سەپاندوویەتی. چارەنووسێکی تاریک. ئەو تاریکاییە شار بەشار و دێ بە دێ، وەک ڕەشەبایەک دێت و دوونیا دادەپۆشێت. نووسەر لە ڕێگەی ڕووداوەکانەوە ئەو دۆخە ئاشکرا ئەکات کە ئەو شەڕە چەن باری کۆمەڵایەتیی و سایکۆلۆژی تاکی کوردی شێواندووە و خەونەکانیان داگیر ئەکات، ویست و هیواکانیان سەرکوت دەکات، نەهامەتیی و تۆز وخۆڵی ئەو چارەنووسە ڕەشە بەرچاوی هەمووانی گرتووە. ئەو شەڕە کۆمەڵگەی دووچاری شلەژانێکی گەورە کرد، هەر لە برسێتی و زیادبوونی تاوان و بەسەربازیکردنی کۆمەڵگە تا ئەوەی توندوتیژی و ناسەقامگیری سەرتاسەری، پچڕانی زمانی گفتوگۆ. ڕووداوەکانی ناو ڕۆمانەکە دروست ئاوێنەی ڕاستەقینەی سەردەمی شەڕ و ماڵوێرانییەکانن. ڕووداوەکان بە ئەندازەیەک جەرگبڕ و تراژیدین، خەمناکن تا ئەو ساتەی خوێنەر ئەباتەوە ناو زەمەن و واقیعی تاڵی شەڕی ناوخۆ.

ڕۆمانی چارەنووس، جگەلەوەی شاکارێکی ئەدەبی گرینگە، لە هەمانکاتدا یادداشتێکی مێژووییە، شەڕ و ماڵوێرانی و نەهامەتییەکانی گەلێکی ستەمدیدەی نووسیوەتەوە، گەلێک کە هێشتا خوێنی هەڵەبجە و ئەنفال و جینۆساید لە جەستەی زامداری دەچۆڕێت، کەچی شەڕی ناوخۆ بەڕۆکی دەگرێت و زیاتر قەتماغەی برینەکان هەڵدەداتەوە. لافاوی ڕق و توڕەیی هێزەکان و بەگژیەکداچوونی براکان. کوشتنی دیل و سوتاندنی موڵک و ماڵ، ئاوارە بوونی هەزاران مرۆڤی کورد، هەزاران قوربانی بێ تاوان، بوونەتە بەشێک لە تارمایی ڕۆمانی چارەنووس.

لە ڕۆمانەکەدا زۆر ڕووداوی جەرگبڕ دێتە بەرچاومان، کارەکتەرەکانی وەستا عوسمان و لوقمان و چەندان کارەکتەری تر، واقیعە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکەی ئەو سەردەم، هەریەکەکیان سەربوردە و چیڕۆکێکی خۆی هەیە، بەڵام ئەوەی سەرەنجی ڕاکێشام، چیڕۆکی نووسینی سەر دیواری زیندانییەکی شەڕی ناوخۆیە! وەستا لوقمانی کارەباچی، لەسەر دیواری بەندیخانەی شەڕی ناوخۆ کە بەبێ ئەوەی هیچ تاوانێکی کردبێت دەستگیرکراوە! دوای ئەوەی دۆخی شەڕ گۆڕانکاری بەسەردادێت و زیندانەکە نامێنێت و زیندانییەکان دەگوازرێنەوە. لە ژوورێکی زیندانییەکەدا نووسینێکی کورت لە سەردیوار دەدۆزرێتەوە کە هی وەستا لوقمانە و نووسیویەتی” من وەستا لوقمانی کارەباچی، بەبێ

خەتا ئاگری شەڕی ناوخۆ منی هاوێشتۆتە ئێرە، ئەو شوێنەی لێی دەستگیرکراوم بەدەستی خۆم کارەباکیم بەستووە و بۆم ڕووناک کردوونەتەو”.

لەم ڕۆمانەدا دەبینین چۆن لە ئاکامی شەڕ و کوشتنی هەزاران کەسدا، هێشتا فەرمانڕەواکان دەهۆڵی بەردەوام بوونی شەڕ دەکوتن، نایانەوێت شەڕ بووەستێت، چێژ لە کوشتن و کاولکاری دەبینن، لە ئەنجامی ئەو شەڕەدا سەدان کەس دەوڵەمەندبوون و دەستیان گرت بەسەر موڵک و ماڵی هەژاراندا. ئەو شەڕە ئاستی هەژاری و چینایەتی لە کۆمەڵگە زەقکردەوە.

لاپەڕەکانی ڕۆمانی “چارەنووس”، چارەنووسی سەپێنداوی مرۆڤی کوردە بەدەست هاونشتیمانی و هاو شارەکانی. ئەو چارەنووسەی عوسمانی کارەباچی، داوای شەکەتبوون و هیلاکی و نەهامەتییەکانی ڕۆژگار، دەڵێت” مردن هیچ نیە ژیان ترسناکە”.

کارەکتەرەکانی ڕۆمانی” چارەنووس”،دەردەڵ ئەکەن و باس لە نەهامەتییەکانیان ئەکەن، بە ئارامی ناڕەزاییەکانیان دەخەنەڕوو، گوزارشت لە خراپی ژیان وگوزەرانیان دەکەن، یاداشتەکانیان دەنووسنەوە، بەڵام چەندان چیڕۆک و کارەساتی تر هەن کە دەشێ هەر پێی نەزانین و بەبێ دەنگی مابێتەوە، ئەو سەردەمە تاریک و ئاڵۆزەی شەڕی ناوخۆ بەرهەمی هێنا، بە هەر جۆر و شێوەیەکی دیکەی کارەساتەکانی مێژوو بەراورد بکرێت لە قەبارەکەی و زیانەکانی و تراژیدییەکانی کەم دەبێتەوە. ئەوەی لەم ساڵانەی شەڕ ڕوویدا هێشتا شایستەی ئەوەیە ئەدیب و نووسەرانی ئێمە لەسەر بووەستن ولێی بدوێن.

دیموکراسی لە دیدی (ئارثەر ڕامبۆ)وە.. وەرگێڕان و ئامادەکردنی/ سۆران محەمەد

ڕامبۆ بە بریقوباقی دیموکراسی نەخەڵەتا

....

١- دەقی شیعرەکەی ڕامبۆ:
(دیموکراسی)
“ئاڵا ڕێدەکا ڕووەو دیمەنی قێزەون،
زاراوەکانمان زاڵ دەبێت بەسەر لەرەی تەپڵەکان”
دەبوژێینەوە لە ناوەندەکان،
ڕابواردنی زیاتری سەگانە،
و سەرکوتی ڕاپەڕینە ڕەواکان
.
لە وڵاتە تەڕە بیبەراویەکان!
لە خزمەت دێوەزمەترین —
ژێربارخستنی پیشەسازی یان سەربازیی
” لێرە ماڵئاوا، یان لە هەر جێی دی
.
ئێمەی بەسەربازگیراوە ئیرادە باشەکان،
خودان فەلسەفەی شەڕەنگێزیی،
بێ گوێدانە زانست، پەرۆشی خۆشگوزەرانی،
با لەنێوچێ جیهانی پێشکەوتوو(١)،
ئەمەیە ڕەوتی ڕاستاقینە، بۆ پێشەوە، لە سەر ڕێ”
....

٢- □اق□ی□کی کورت:

ئارتۆر رامبۆ خاوەن هزری پێشکەوتوو و دنیابینی مر□قد□ستانە، سەدەو نیوێك پێشترو هەر لەسەردەمی هەرزەكاریدا رەفزی دنیای كۆلۆنیالیزمی ئەوكاتی كردبووەو بەهارات و شفرەی فیلە بڕاوەكانی هیند و ه□□□ی ئیستوای باراناوی و بەردە ئاڵتونییە گرانبەهاو تاڵانكاراوەكانی ئەفریقا… بزەیان نەخستە سەر لێوەكانی، ئەو نەبووە یەكێك لە مەڕەكان كە ئەباعێنن بۆ شوان پێكڕا، تەنانەت كاتێك هەڵهات بۆ یەمەن و حەبەشە چەند ساڵێك دوای ئەو سوپاسی فرەنسی پەی بەو ناوچانە بردو ژێردەستی خستن. ئەوهەستە هیومانیزمەی ڕامبۆ ئەو سات هەیبو كە بۆ كۆمەڵگایەكی تازەی پیشەسازی و كراوە بە ڕووی داگیركار□ جیهانییەكاندا شتێكی نامۆ بوو، بەڵێ سەدەو نیوێك پێشتر ئەو بیروڕای خۆی سەبارەت بە دیموكراتی چاوشینەكان خستە ڕوو، كە ئێستاشی لەگەڵدا بێت كەسانێك هەن شانازی بە دروشمی دیموكراتی ڕۆژئاواوە دەكەن بێ ئەوەی ڕۆبچن بە پێچوپەنا شاردراوەكانیدا!.
رامبۆ لە دەقی (دیموکراسی)دا بە وتەی سەربازە داگیرکارەکان دەست پێ دەكات، بەڵێ ئەوە وتەی سەربازەكانە نەك ڕامبۆ كە ئاڵایان لەدەستەو شێوەزارەكانیان زاڵ دەبێت بەسەر سەدای شمشاڵ و لەرەی

تەپڵی خێڵە خاوەن نیشتمانەکاندا ک□ ک□لەپوورو زمانی خۆیانن،کاتێکیش گەلانی ژێردەست خەباتی ئازادیخوازی دەست پێ بکەن، ئەوا لەلایەن هەڵگرانی ئاڵای دیموکراسییەوە بە ئاگرو ئاسن وەڵام د□دردێنەوەو ڕەوایەتییان پێ نا بەخشرێت. ڕامبۆ دواتریش کە لە گەڵ سوپای دەریایی هۆڵەندیدا ساڵی ١٨٧٦ چوو بۆ (جاوە)ی ئەندەنوسیا یەکسەر هەڵهات، تەنانەت هەندێک وای لێکدەدەنەوە ڕامبۆ ئەو هەلەی تەنیا بۆ سەفەرکردن قۆستبوەوە. وەک شاعیر ئاماژەی پێدەدا بەم جۆرە مارش و سەداو شێوەزای سەربازەکان زاڵ دەبێت بەسەر سەدای تەپڵی خێڵە زەوییە داگیرکراوەکاندا، ئەو ئاڵایەی کەوا بە دەست سەربازەکانەوەیە، هەرچەندە هێشتا سەربازو کرێگرتەی هێزە ئیستیعماریەکان بەڕێوەن و نەگەیشتوونەتە شوێنی مەبەست و بەڵکو بەرەو ڕووی دەڕۆن، بەڵام رامبۆ بە وێنەی قێزەون وەسفی دەکات، چونکە دەزانێت چ کارەساتێکی لە دوو دێت.

ئەم وێنەیە وەکو ڕێژەی بیستودوو لەسەر حەوت شتێکی نەگۆڕە، جا چ ئەگەر لە کیشوەری هیندیە سوورەکان ڕووی دابێت و پاکتاوکرابن، یان لە دورگەکانی کوکی ماوریەکان لەوپەڕی ڕۆژهەڵاتی گۆی زەوی، کەواتە وەک لەم دەقەدا هاتووە؛ کاتێ سەربازەکان لە جێیەک ماڵئاوایی دەکەن و دەچن بۆ هەرجێیەک مەبەستەکە هەر داگیرکارییە، دابەشکردنی وڵاتەکان و بەتاڵانبردنی خێروبێریانە.. جا ئەگەر ئەوسای سەرەتا شێوەیەکی ڕاستەوخۆی وەرگرتبێت، ئەوا ئێستاش هەر لە ژێر هەمان ناودا شێوازێکی هاوچەرخی تری وەرگرتووەو بوون و ناسنامەی نەتەوەکان دەسڕێتەوەو لە ڕێی فشارو بەرژەوەدنییە جۆراوجۆرەکان و چەقی بڕیاری وڵاتان و دەنگی ناڕازیی مۆنۆپۆڵ دەکرێت.

ئایا دەکرێت ئەم شیعرەی ڕامبۆ بە شیعرێکی سیاسی ناوبەرین؟ یان شیعرێکە پێچەوانەی شیعرە پڕ جادوو و ئاڵۆزەکانی دواترین قۆناغی شیعر نووسینی لە (درەوشانەوەکان)،یان نەخێر ئەمە شتێک لە واقیعی و بگرە ڕیالیزمی شۆڕشگێڕی لە خۆ دەگرێت؟ ڕووبەرووبوونەوە بەرانبەر ئەو ئایدیا زاڵەی کە جیهانی ژێرباری خۆی خست بە نێوی دیموکراتییەوە، ئەو پێوانەیەی لە سەر هەر پارچە زەوی□ک جۆرە کێشانێکی جیاوازی هەیە، لە جێیەک گەر بە هۆی کەمتەرخەمی پزیشکییەوە منداڵێک بمرێت وەزارەتی تەندروستی دەهەژێت و ئەگەر سەرۆک وەزیران دەست لەکار□ن□کێشێتەوە ئەوا وەزیری تەندروستی دەبێت ئەو بڕیارە بدات، کەچی هەمان پێکهاتەی فیسیۆلۆژی منداڵ لەسەر زەمینێکی تری ئەم جیهانەدا بە هەزاران نەک یەک منداڵ بە چەکی قەدەغەکراوی ئەو وڵاتە دیموکراتییانە قەتڵوعام بکرێن هیچ هەستێکی مرۆڤدۆستییان تیا ناجوڵێت و بسکەی سمێڵیان دێ. ئەمەیە ئەو پەتا کوشندەیەی ملیۆنان مر□ق ل□ سەر ڕووی زەوی دەکاتە قوربانی و رامبۆ

زۆر زووترو زۆر قووڵتر –وەك شاعیرێکی هوشیارو هەستەوەرو داهێنەر- لێی تێگەیشتبوو و لە ژیانی ڕۆژانەیشیدا پێشچاوی دەکەوتن وئەزموونی کردبوو، ئەو هەمیشە یاخی و ڕەفزکەرەوەیەکی ئەو کۆمەڵگا ئەرستوکراتییەی ئەو کاتەی پاریس بوو و لە میزکردن بە شیعری شاعیرە ملچرچەکانی ئەو ڕەوتە باوەدا هەڵوەست و شۆڕشی خۆی ڕاگەیاند.

فایەق بێکەسی لەمەڕ خۆشمان لە ساڵی ١٩٤٦ دا و لە سلێمانی لە هۆنراوەی (٢٧ ساڵە)دا دۆخی ژێر چەپۆکەی کۆلۆنیالیزم دەهێنێتەوەو لە کۆپلەیەکیدا ئاوها دەربڕینی لێ دەکات:

بیست و حەوت ساڵە تاڵە ژیانم
لە ژێر دەستی تۆ زۆر پەشیمانم
لە ئینسان ناچم، عەینی حەیوانم
کەی ڕزگار ئەبم ماڵی وێرانم ؟
وا بە خۆت ئەڵێیت ‘حامی’ گەلانم
گوناهم چی بوو بەم دەردەت بردم؟!
بۆچی بە ناهەق وا سووکت کردم؟!

٣- دەقەکەی ڕامبۆ بە ئینگلیزی:

Democracy
“The flag goes with the foul landscape,
and our jargon muffles the drum.”
In the great centers we’ll nurture
the most cynical prostitution.
.We’ll massacre logical revolts

In spicy and drenched lands!–
at the service of the most monstrous
exploitations, industrial or military.
.“Farewell here, no matter where

Conscripts of good will,
ours will be a ferocious philosophy;
ignorant as to science, rabid for comfort;
and let the rest of the world croak.
”!This is the real advance. Marching orders, let’s go

..……………………………………………

٤- پەراوێز/
(١) لە دەقە ئینگلیزیەکەدا ئەم دێڕە بەم جۆرەیە:

با لە نەوچە سەراپای جیهان.
بەڵام لە دەقە فەرەنسییەکەدا ئاوهایە:
با لەنەوچە جیهانی پێشکەوتوو.
La crevaison le monde qui va

توێژەرانیش چەند ڕاڤەیەکیان بۆ زاراوەی پێشکەوتوو کردووە؛ لەوانە وای لێکدەدەنەوە کە ئەو سەربازە هاواری لەناوچوونی مرۆڤایەتی دەکات کە داوای پێشکەوتن دەکەن، هەندێکیش وای دادەنێن سەربازەکان داوای لەناو چوونی ئەو جیهانە دەکەن کە لە بەردەمیاندا دەڕوات، واتا جیهانی نەها.

میا تالەریکە لە یانزە مانگیدا بوو بە ئەکتەرێکی ناسراو.. رەزا شوان

خونچەگوڵەی جوان (میا تالەریکە)ی ئەمریکی، یەکێکە لە ئەکتەرە ناوازە و دەگمەنەکانی جیهان، کە لە تەمەنی (١١) مانگیدا، ئەستێرەی هونەریی هەڵهات و دەستی بە نواندن کرد و بە ملیۆنان کەسی هێنایە پێکەنین و خۆشی و شادیی خستە دڵیانەوە و بوو بە خۆشەویستی ملیۆنان کەس.
ناوی تەواوی (میا کایتلین تالەریکە) یە. لە رۆژی (١٧/ سێپتەمەر/ ٢٠٠٨) لە (سانتا باربارا) لە کالیفۆرنیا لە ئەمریکا لەدایکبووە. میا تالەریکە منداڵی یەکەمی خێزانەکەیەتی. باوکی ناوی (کریس تالەریکە) یە، دایکیشی ناوی (کلیر تالەریکە) یە، خوشکێکی هەیە، ناوی (ئەبری تالەریکە) یە، دوو ساڵ لە خۆی منداڵترە. میا تالەریکە، لە ئێستادا تەمەنی (١٥) ساڵە. کچۆڵەیەکی نەوجەوانی شۆخ و شەنگە. خوێندکاری قوتابخانەی ئامادەییە.
نووسەری درامای تەلەفزیۆنی (درو فەین) و بەرهەمهێنەر دراما (فیل پەیکەر) لە تەلەفزیۆنی دیزنی. لە ساڵی (٢٠٠٩) دا، دەستیان بە نووسین و بە دەرهێنانی زنجیرەیەکی تەلەفزیۆنی کۆمیدی سەرکەوتووی سەرنجڕاکێش بە منداڵان و بە گەورەساڵان کرد.

کە لە کەناڵی تەلەفزیۆنی دیزنی پێشکەشی بکەن. چیرۆک و پلۆتی زنجیرەکە، لە دەوری خێزانێکی ئەمریکی مامناوەندی دەسووڕێتەوە. لاسایی کردنەوەی ئەو خێزانە ئەمریکییە هەڵبژاردەیە، کە چۆن هەڵسوکەوت، لەگەڵ لەدایکبوونی منداڵەی چوارەمیان دەکەن، کە ناوی (چارلي) یە. زنجیرە تەلەفزیۆنییەکەش بە ناوی (بەختەکی باش چارلی) یە. بە هەڵبژاردنی ئەو منداڵەی کە ڕۆڵی پاڵەوانێتی چارلی دەبینێت. چەندین منداڵیان تاقیکردەوە. لە دواییدا (میا تالەریکۆ) ی تەمەن (١١) مانگانیان هەڵبژارد، کە ڕۆڵی چارلی لە زنجیرەی (بەختەکی باش چارلی) دا ببینێت. زنجیرەکە کۆمیدییەکە، پڕە لە پێکەنین و لە خۆشی بۆ منداڵان و گەورەساڵان. فیل پێیکەری داهێنەر و ئامادەکەر و هاوبەشی بەرنامەکە، دەڵێت: دەربارەی میا تالەریکۆ، قسەم لەگەڵ دایکیدا کرد، بۆ ئەوەی بزانین چیدەکات و حەز و ئارەزووی لە چییە، تا ئەو زانیارییانە بخەینە ناو چیرۆکەکانمانەوە.

هەریەکە لە درود فەین و فیل پێیکەر، لە سەرەتادا دودڵ بوون، لە هەڵبژاردنی تالەریکۆی یانزە مانگان، بە گومان بوون کە بتوانێت، بە سەرکەوتوویی ڕۆڵی چارلی لە زنجیرەی (بەختەکی باش چارلی) دا ببینێت.
بەڵام گەورەترین سوپرایز بۆ ڕۆڵی پاڵەوانێتی لە زنجیرەی بەختەکی باش چارلی، هەڵبژاردنی تالەریکۆی ئەکتەرە بچکۆلە یانزە مانگییەکە بوو. کە بە خێرایی ئەو دودڵی و گومانەی لە دڵی نووسەر و بەرهەمهێنەری زنجیرەکە ڕەواندەوە. سەلماندی کە بۆچوونەکانیان دەربارەی توانای نواندنی هەڵەن. هەروەکو ئەوەی کە بۆ نواندن لەدایک بووبێت. ئەو لە تیشکی گڵۆپ و بلاجکتەرەکان و رووناکیی کامیراکان بێزار نابوو و لەگەڵیاندا راهات. تالەریکۆ زۆر سەرکەوتووبوو لە نواندنی ڕۆڵەکەیدا. تالەریکۆ کاردانەوەی دەربڕینەکانی و کۆمێنتە سادەکانی، بە خێرایی دڵی ملیۆنان کەسیان بەدەستهێنا. بوو بە چارلی خۆشەویست لە ئەمریکادا.
لە ماوەی چوار ساڵدا، لە (٢٠١٠ ـ ٢٠١٤) تێکڕا (٩٧) ئەڵقە لە زنجیرەی بەختەکی باش چارلی لە تەلەفزیۆنی دیزنی پێشکەش کرا، کە تالەریکۆ پاڵەوانی سەرەکی زنجیرەکە بوو. لەو تەمەنە منداڵییەدا ناوبانگێکی زۆری دەرکرد. پیرۆزبایی و دەستخۆشیان لێکرد و ستایشیان کرد. بە ملیۆنان هەوادار و ئاشنای لە منداڵان و گەورەساڵان، لە ئەمریکادا بەدەستهێنا.

گرنگترین ڕۆڵەکانی تالەریکە لە فیلمەکاندا:

تالەریکە لە چەندین فیلم و بەرنامەی تەلەفزیۆنی بەناوبانگدا، ڕۆڵی سەرەکی گێڕاوە. ئەمانە هەندێک لەو فیلمانەن کە تالەریکە ڕۆڵی پاڵەوانێتی تێیاندا هەیە:

١ـ لە ساڵی (٢٠١١) دا، بۆ یەکەم جار لە فیلمی سینەمایی (بەختەکی باش چارلی ـ کریسمسە) دا، ڕۆڵی پاڵەوانی بینی. ژمارەیەکی پێوانەی لە ناوبانگدا بەدەستهێنا.

٢ـ لە ساڵی (٢٠١٤) دا، تالەریکە بەشداریی لە ئەڵقەکانی زنجیرەی (داون تەری) دا کرد. لە ڕۆڵەکەی سەرکەوتنی ئەم ئەڵقە تەلەفزیۆنییەوە، دیزنی بازدانێکی بەرچاوی بەخۆیەوە بینی.

٣ـ لە ساڵی (٢٠١٥) دا، تالەریکە لە کورتە فیلمێکی ترسناکی سینەماییدا (لێست داون) دا، ڕۆڵی (کاترین) ی پاڵەوانی فیلمەکەی دەگێڕا.

٤ـ لە ساڵی (٢٠١٧) دا، ڕۆڵی (لاریسا ماک ئادەمز) ی لە کورتە فیلمی (بیرەوەی فۆتۆگرافی) هەیە.

٥ـ لە ساڵی (٢٠١٨ ـ٢٠٢٢) لە زنجیرە درامای تەلەفزیۆنی (مانی) دا، ڕۆڵی (بیگ ڕێگ) هەبوو.

٦ـ لە ساڵی (٢٠٢٣) دا، لە زنجیرە درامای تەلەفزیۆنی (کۆنراد). ڕۆڵی (مۆلی) بینیوە. هێندەی تر ناوبانگی دەرکرد.

٧ـ چەندین جار، دیمانەی تەلەفزیۆنییان لەگەڵ تالەریکەدا کردووە.

تا ئێستا چەندین ڕێزلێنان و خەڵاتیان بە تالەریکە پێشکەش کردووە. تا ئێستا لەڕێی کارەکانییەوە، وەک ئەکتەرێک، زیاتر لە (٢) ملیۆن دۆلاری بەدەستهێناوە. ئەم پارەیەش بۆ منداڵێک لەو تەمەنەدا کەم نییە.

تالەریکە، پلانی هەیە بە بەردەوام بوون لە نواندندا. حەزدەکات ڕۆڵی پاڵەوانێتی لە فیلم دا ببینێت. میا تالەریکە لە ئێستادا ئەکتەرێکی منداڵە نییە، بەڵکو ئەکتەرێکی لاوە و ئەستێرەیەکی ناسراوی جیهانی سینەمایە. بەهرەمەندێکی نوازەی ناسراوە. بە ملیۆنان هەواداری کارەکانی هەیە. ئێستا خوێندکاری قوتابخانەی ئامادەییە.

گرنگترین ئارەزووەکانی میا تالەریکە:

تالەریکە چەندین خولیا و ئارەزووی دڵخوازی خۆی هەیە، بۆ کورتی و بە چڕی:

١ـ هاوڕێیەکی هەمیشەی پەرتووکە و هەڵگرێکی خووگرتووی خوێندنەوەیە.

٢_ ئارەزووی گو□گ□رتن لە موزیک و گۆرانی دەکات. بەشداریی لە کـێبـڕێی سەمادا کـردووە. رۆژانە سـەیـری تەلەفـزیـۆن و فـیـلـم دەکات.
٣_ زۆر حەزی لە گەشتکـردن و گەڕانە. تا ئێستا گەشـتی بۆ چەند وڵاتـێک کـردووە.
٤_ حەزی لە مەلەوانییە و چێژێکی زۆریش، لە خلیسکانی سەر بەفەر و شەپۆلەکانی سەر دەریا وەردەگـرێت. زۆر حەزیشی لە سـواریی پاسکـیـل هەیە.
٥_ حەزێکی زۆریشی بۆ وێنەکـێشان هەیە.
٦_ رەنگی دڵخـوازی، رەنگی پەمەییە. ئەکـاونتی فەرمی ئینستاگـرامە. دڵسۆزترین و خۆشەویسترین هاوڕێشی (مالینا گریس) ە، کە کچە ئەکتەر و گۆرانیبێژێکی ناسراوە.
٧_ میـا تالـێریکـۆ، لە رێگەی ئەکاونتـێکەوە، لە تۆڕە کـۆمەڵایەتییە سەرکـییـەکاندا،
بە شێوەی ئۆنلاین چـالاکە.
پێشبینی ئەوە دەکـرێت، کە میـا تالـێریکـۆ داهـاتـوویـەکی باشـتر و ناوبانگـێکی زیـاتر بەدەستبهێنێت. گەشتی هـونەریی میا تالـێریکـۆ، سەرچاوەی ئیلهـام بەخـشە بۆ ئەو هـونەرمەندە گەنجـانەی، کە خوازیـاری سەرکەتن و داهێنان و داهـاتـوویـەکی گەشن.
(*) بۆ نووسینی ئەم بابەتە، سوودم لە چەندین سایتی ئینگـلیزی وەرگرتووە.
رەزا شـوان
نەرویـج: ٢٠٢٤

پرۆژەیەکـــی نـــوێی (گەلەری ئارام)ە هەرجارەو خوێند نەوەیەک بۆ فەیلەسـوفێک بە هـــاو بەشی

لەگەڵ د. ئازاد حەمە

سێشەممە ٢٠٢٤\٩\١٠
کات: ٧ی ئێوارە

وانەی یەکەم:

تارمایی نیچە لەناو فەلسەفەدا

نەخۆشی بایپۆلەر: ناساندن، هۆکارەکان، نیشانەکان و چارەسەرییەکان.زنجیرەی ١٤١..

ابراهیم موحەمەد (ئەبڕاهام ل□قای)

نەخۆشی بایپۆلەر یەکێکە لە نەخۆشییە دەروونییەکان. ئەم نەخۆشییە بە شێوەیەکی سەرەکی کاریگەری لەسەر مەزاج و وزەی کەسەکە دەبێت و دەبێتە هۆی گۆڕانکاری بەرچاو لە هەڵسوکەوت و بیرکردنەوەی تاکدا.
نەخۆشی بایپۆلەر، کە پێشتر بە “نەخۆشی دوو جەمسەری” ناسراو بوو، حاڵەتێکی دەروونییە کە تێیدا کەسەکە قۆناغەکانی خۆشی زۆر (مانیا) و خەمۆکی (دیپرێشن) بەسەر دەبات. ئەم قۆناغانە دەتوانن چەند ڕۆژ، هەفتە یان تەنانەت مانگیش بخایەنن.
هۆکارەکان:
هۆکارەکانی نەخۆشی بایپۆلەر بە تەواوی ڕوون نین، بەڵام توێژینەوەکان و بەڵگە زانستیی□کانی نێو زانستی دەروونزانی ئاماژە بە چەند فاکتەرێک دەکەن:
بۆماوەیی: ئەگەری تووشبوون بە نەخۆشی بایپۆلەر لە کەسانێک کە خزمی نزیکیان ئەم نەخۆشییەیان هەیە، زیاترە.
کیمیای مێشک: ناهاوسەنگی لە ماددە کیمیاییەکانی مێشک (نیورۆترانسمیتەرەکان) ڕۆڵێکی گرنگ دەگێڕێت.
ژینگە: سترێس، تراوما، یان □وداوە گرنگەکانی ژیان دەتوانن وەک هاندەر بۆ دەستپێکردنی نەخۆشییەکە کار بکەن.
نیشانەکان:
نیشانەکانی نەخۆشی بایپۆلەر دەکرێت بە دوو بەشی سەرەکییەوە:
نیشانەکانی مانیا و هایپۆمانیا: هەستکردن بە وزەیەکی زۆر، کەمبوونەوەی پێویستی بە خەو، بیرۆکە و پلانی زۆر، قسەکردنی خێرا، هەڵسوکەوتی مەترسیدار و لەناکاو، متمان□ بەخۆبوونی زیاد لە پێویست کە بەرەو سەرکێشی ناتەندروستی ببات بەجۆرێك زیان بە جەستە و دەروونی بگات ل□ دەرئەنجامەکەیدا. (مانیا و هایپۆمانیا دووجۆری جیاوازن بەڵام نیشانەکانیان زۆر لەیەکترەوە نزیکە تا ئاستی هاوبەش و نیشانەکانی مانیا توندترە لە هایپۆمانیا)، زۆرکات دەکرێ نیشانەکانی مانیا بەشێوەیەکی گشتی لە شوێنەکانی کار و قوتابخانە و زانکۆ و هتد گاریگەربن لەسەر تاکەکە.
نیشانەکانی دیپرێشن: هەستی خەمۆکی بەردەوام، کەمبوونەوەی چێژ لە چالاکییەکان، گۆڕانکاری لە خەوتن و خواردن، هەستی بێ بەهایی یان تاوانباری، بیرکردنەوە لە خۆکو□*تن.
چارەسەرییەکان:

چارەسەری نەخۆشی بایپۆلەر بە شێوەیەکی گشتی پێکهاتووە لە:
١- دەرمان: وەک لیثیۆم، دژە-خەمۆکی، و دژە-سایکۆتیك دەتوانن هاوکاربن بە گۆڕاندنەوەی هاوسەنگی میزاجی تاکەکە.
٢- چارەسەری دەروونی: وەک چارەسەری ڕەفتاری-مەعریفی (CBT) و چارەسەری کەسی و ڕێکخستنی ڕیتمی ژیان.
٣- خۆ-چاودێری: وەك خەوتنێکی باش، وەرزش و خۆدوورگرتن لە ماددە هۆشبەرەکان.
٤-چارەسەری کارەبایی مێشک (ECT): تەنها بۆ حاڵەتە توندەکان، بەو مەرجەی کاتێك ڕێگا چارەسەرییەکانی سەرەوە سوود بە تاکەکە نەگەیەنێت بۆ باشتربوونی دۆخەکەی.
نەخۆشی بایپۆلەر وەك هەر نەخۆشییەکی تر پێویستی بە چاودێری و چارەسەری بەردەوام هەیە، بە یارمەتی پزیشک و پسپۆڕانی تەندروستی دەروونی، زۆربەی کەسانی تووشبوو دەتوانن ژیانێکی ئاسایی و بەرهەمدار بەسەر ببەن و چاك ببنەوە.

ئەم نووسینە لەم سەرچاوانەوە وەرگیراون:
https://www.sciencedirect.com/…/abs/pii/S014067361500241X-1
2-https://www.nimh.nih.gov/health/topics/bipolar-disorder
3-https://www.cambridge.org/…/22083BA760F85A66B7216376E2B…
4-
https://scholar.google.com/scholar?lookup=0&q=Geddes,+J.+R.,+%26+Miklowitz,+D.+J.+(2013).+Treatment+of+bipolar+disorder.+The+Lancet,+381(9878),+1672-1682.&hl=en&as_sdt=0,5&as_vis=1

بەیاننامەی ڕێکخراو و چالاکوانانی بواری جینۆساید تایبەت بە کارکردن لە گۆڕە

بەکۆمەڵەکان

بەپێی بەدواداچوونمان لە ماوەی چەند ڕۆژی ڕابردوو، تیمێکی وەزارەتی بەرگری عێراق بۆ گەڕان و پشکنین بۆ دۆزینەوەی ونبووانی وڵاتی کوەیت، بە بەکارهێنانی ئامێری قورس شۆفێل و حەفارە بە شێوەی دوور لە زانستی هەڵدانەوەی گۆڕی بە کۆمەڵ کار لە نزیک جێگای گۆڕە بەکۆمەڵەکانی پارێزگای موسەننا (المثنی) تەل شێخیە لە سنووری نوگرەسەلمان دەکەن، بەگوێرەی زانیارییەکان ئەو شوێنە لە چەندین جێگە(موقع) بە دەیان گۆڕی بەکۆمەڵەی لێیە و تاکو ئێستا چەندین گۆڕی بەکۆمەڵەی قوربانیانی کوردی لێ هەڵدراوەتەوە. لەوانەش ئەو گۆڕەی ڕووفاتی 172 ئەنفالکراوی تێدا بوو، کە ماوەی زیاتر لە 5 ساڵی پێچوو تاکو گەڕێنراوەتەوە بۆ مۆنۆمێنتی ئەنفالکراوان لە چەمچەماڵ.
بە گوێرەی ئەو چەند وێنەیەی بڵاوکراوەتەوە، بەشێوەیەکی زۆر خراپ و نادروست و دوور لە بەها مرۆییەکان مامەڵە لەگەڵ ئەو گۆڕە دەکەن، بەجۆرێک کەلە سەری مرۆق لە بن کەلەی حەفارە بە شکاوی بەدیار دەکەوێت، ئەمانە رووفاتی هەر کەسێک بن، وێنایەکی قێزەونە و مامەڵەی نا بەرپرسانەیە لەگەڵ ڕووفاتی قوربانیانی دەست ڕژێمە فاشیستەکەی بەعس. پێویستە مامەڵەیەکی بە کەرامەتەوە لەگەڵ ڕووفاتەکانیان بکرێت. بۆیە ئێمە وەکو ڕێکخراوەکان و نووسەران و چالاکوانانی بواری جینوساید و کەسوکاری ئەنفالکراوان لە کوردستان داواکارین لە:

یەکەم/ سەرۆکی ئەنجوومەنی وەزیران هەوڵەکانی بخاتە گەڕ بۆ پاراستنی ئەو گۆڕە بەکۆمەڵانە و گۆڕەکانی تریش کە شوێنەکانیان دیاری کراوە، بەتایبەتی ئەوانەی تەل شێخیە لە نوگرەسەلمان تا ئەو کاتەی هەڵدەدرێنەوە و ڕووفاتی ئازیزیان دەگەڕێندرێتەوە کوردستان. پشتیوانی دەزگای شەهیدان و تیمی نیشتمانی گۆڕە بەکۆمەڵەکان بکات بۆ خێرا کردنی پرۆسەی هەڵدانەوەی گۆڕە بەکۆمەڵەکان.

دووەم / لە وەزارەتی بەرگری عێراق کارەکانی لەو شێوەیەی کە گوایە بە هەڵکەندنی چاڵێک بۆ تەقاندنەوەی چەک و تەقەمەنی پاشماوەی شەڕ بووە لە سنووری تەل شێخیە ڕابگرێت، پرسی گەڕان و پشکنین بۆ لایەنی پەیوەندیدار بسپێرێت کە فەرمانگەی گۆڕە بەکۆمەڵەکانی سەر بە دەزگای شەهیدانی عێراقە، کە تایبەتمەندە بەم پرسە. لە کاتی کارکردن بۆ گەڕان بەدوای ونبووانی جەنگی کوەیت یان جەنگی (عێراق ـ کویت) کە لە ڕێگای لیژنەی سێقۆڵی دەکرێت، ئەگەر ڕووفاتی هەر

جینۆسایدکراو یان ئەنفالکراوێکیان بەرچاو کەوت، بە پەلە لایەنی پەیوەندیداری لێ ئاگادار بکەنەوە.

سێیەم/ لە دەزگای شەهیدانی عێراقی فیدرال، کار بکات بۆ خیراتر کردنی هەڵدانەوەی گۆڕە بەکۆمەڵەکانی تری تەل شێخیە، و تیمەکانی فەرمانگەی گۆڕە بەکۆمەڵەکان بخاتەگەر بۆئەوەی بەزوترین کات ئەو گۆڕانە هەڵبدرێنەوە. دەزگای شەهیدان داوا لە وەزارەتی بەرگری عێراق بکات پرسی گەڕان و پشکنین بەبێ تیمی تایبەتی گۆڕە بەکۆمەڵەکان ئەنجام نەدات.

چوارەم/ وەزارەتی کاروباری شەهیدان و ئەنفالکراوان بەزووترین کات بێتە سەر خەت و لەگەڵ لایەنی پەیوەندیدار بەدواداچوون و رێکاری پێویست بگرێتەبەر و ڕێگری لە هەموو هەوڵ و کارێکی نایاسایی و نائاسایی دوور لە بەهای مر□قایەتی لە چۆنیەتی هەڵدانەوەی گۆڕەبەکۆمەڵەکان بکات و ئەو کارە ڕابگرێت کە ئێستا دەکرێت، ناڕەزایی خۆی بۆ ئەم پرسە دەرببرێت.

هەروەها پەیوەندی□کانی وەزارەت لەگەڵ فەرمانگەی گۆڕە بەکۆمەڵەکان سەر بە دەزگای شەهیدانی عێراق کە لە ئێستادا سستی بەخۆیەوە دەبینێت، کارا بکاتەوە بۆئەوەی ئەندامانی وەزارەتەکە ڕۆڵیان هەبێت لەگەڵ تیمی نیشتمانیی گۆڕە بەکۆمەڵەکان و ICMP سەنتەری نێودەوڵەتی بێسەروشوێنکراوان.

پێویست و زەرورە ئەندامی□تی وەزارەت لە لێژنەی سێقوڵی گەڕان و پشکنین بۆ ونبووانی (جەنگی عێراق – ئیران و جەنگی کوەیت) کە لێژنەی خاچی سووری نێودەوڵەتی سەرپەرشیتی دەکات و هەر سێ وڵات لە ڕێگای وەزارەتی تایبەتمەند ئەندامەتیيان هەیە کارا بکاتەوە و لە تاکو لە نزیکەوە ئاگاداری چاودێری گەڕان و پشکنین بێت.

پێنجەم / هەڵدانەوەی گۆڕە بە کۆمەڵەکان، قوربانی□کان لە هەر نەتەوە و ئاینێک بن. پێویستە بەشێوەیەك بێت کەرامەتی مرۆڤ پارێزراو بێت و لەگەڵ پرنسیپە نێودەوڵەتییەکاندا هاوتا بێت و بە بەشداری کەناڵەکانی ڕاگەیاندن و پسپۆڕانی بیانی بەڕێوە بچێت, بەم شێوەیەی ئێستا تەواو ڕەتکراوەیە.

شەشەم/هەموو گۆڕە بە کۆمەڵەکان، بەتایبەتیش ئەو گۆڕانەی بەپێی ڕاپۆرتی بەشی گۆڕی بەکۆمەڵی CPA ئەمریکی و RCLO دیاریکراون کە لە 100 جێگە لە 301 گۆڕی بە کۆمەڵ کە پێشتر نیشانە و هێمایان لە سەر نەخشە بۆ دیاری کرابوو، بە مانگی دەستکرد وێنەی گیراوە، بەڵام عێراق باس لە داتای جۆراجۆر دەکات بۆیە پێویستە ڕووپێوێکی سەرتاسەری لە عێراق بکرێت بۆ دۆزینەوە و دەستنیشانکردنی گۆڕە

بەکۆمەڵەکان، بەتایبەت ئەو ناوچانەی کە گومانی هەبوونی گۆڕی بەکۆمەڵیان لێدەکرێت. یان لەم بارەوە گومان نەهێڵرێتەوە.

حەوتەم/ لە پرۆسەی وەرگرتنی سامپڵەی خوێن بۆ کەسوکاری قوربانیانی هەموو کەیسەکانی جینۆسایدی فەیلی و بارزانی و هەڵەبجە و ئەنفال و ئێزیدی، پەلە بکرێت. هەروەها هەموو ئەو ڕووفاتانەی کە تا ئێستا هەڵنراونەتەوە و بڕیار بووە پشکنینی DNA یان بۆ بکرێت. بەتایبەتی بۆ زووترین کات ئەنجامی پشکنینی ڕووفاتی ١٧٢ ئەنفالکراوەکەی چەمچەماڵ ئاشکرا بکرێت، لەگەڵ سامپڵەی خوێنی کەسوکاریان بەراورد بکرێت تاوەکو ئەو متمانەیە دروست بێت، کە کارەکانیان ڕاست و دروست و زانستین و لە داهاتووش بۆ بە وەرگرتنی سامپڵ لە هەر ڕووفاتێک و دڵنیا نەبوونەوەی لە ناسینەوەی لەلایەن کەسوکاریان ڕادەستی هیچ لایەنێک نەکرێت و پێویستە لێژنەی تایبەتمەند دابنرێت و نوێنەری کەسوکاری قوربانیانی جینۆسایدی تێدا بێ و لەگەڵ لایەنی پەیوەندیدار سەرپەرشتی و چاودێری وەرگرتن و هێنانەوە و ناشتنیان بکات.

هەشتەم / پێویستە یاسای کاروبار و پاراستنی گۆڕە بەکۆمەڵەکان ژمارە 5ی ساڵی 2006 هەموار کراوی ژمارە 13 ساڵی 2015 جارێکیتر هەموار بکرێتەوە ومافی گەلی کوردستان تیدا پارێزراو بێت کە خاوەنی زۆرترین قوربانی ناو گۆڕە بەکۆمەڵەکانە لە عێراق.

ناوەکان:

1-ڕێکخراوی داکەکی لە مافی قوربانیانی گۆڕە بەکۆمەڵەکان
2-فوئاد عوسمان / ڕۆژنامەنووس و چالاکوان
3- ڕێکخراوی کوردستان بە جینۆساید
4- تۆڕی ڕێکخراوە کوردستانییەکان بۆ دادگای تاوانی نێو دەوڵەتی
5-ناوەندی داکۆکی پشدەر بۆ قوربانیان و جینۆسایدکراوان
6- محەمەد زرنگ چالاکوانی بواری جینۆساید
7-هەڵمەتی دادپەروەری
8-جەبار ئەحمەد توێژەر لە بواری جینۆساید
9- ڕێکخراوی مانەوە بۆ پرسی شەهیدان و ئەنفالکراوان
10-ڕۆژنامەی نگرۆسەلمان
11- گۆڤاری تەبزاوە
12-هەمن حەسیب نووسەر و چالاکوانی بواری جینۆساید
13-عەلی بەندی چالاکوان و نووسەری بواری جینۆساید
14- پاریزەر ئەیاد ئیسماعیل کاکەیی پاریزەر له دەسیەی ئەنفال و

دۆسیەی بارزانیان لە دادگای باڵای تاوانی عێراق
15-تۆڕی ئایکان کوردستان
16-سەلاح کەرکوکی چالاکوانی جینۆساید- سوئید
17-عەباس هەمزە خدر، دادوەری پێشوو لە دادگای باڵای تاوانەکانی عێراق
18-رێکخراوی قەدەغەکردنی چەکی کۆکوژ لە کوردستان
19-عەدالەت عومەر توێژەر لە بواری جینۆساید
20-هەدار زوبێر بارزانی پارێزەری کەیسی ئەنفال و جینۆسایدی بارزانیەکان و پەرلەمانتاری خولی چوارەمی عێراقی
21-نازدار ئەسعەد محمود چالاکوانی بواری ئەنفال
22-مەلا شاخی نووسەر لە بواری جینۆساید
23-رێکخراوی جیهان بێ چەکی کیمیاوی و بایۆلۆجی
24-محەمەد حەمە ساڵەح وەرگێڕ و توێژەری بواری جینۆساید
25-عادیل مەلا ساڵەح بەڕێوەبەری پەیوەندیەکان و راگەیاندنی وەزارەتی شەهیدان
26-هەڵمەتی ژیان نا بۆ ئیعدام لە کوردستان
27- گەردە مامە حەمە چالاکوان و بنەماڵەی قوربانی
28-حازم بلۆیی نووسەر و چالاکوانی جینۆساید
29-زەمان عەبدە نووسەرو چالاکوانی بواری ئەنفال
30- رێکخراوی ئەنفالەکانی کوردستان
31- دلێر کەریم نووسەر و چالاکوان لە بواری ئەنفال
32-ئیبراهیم هەورامانی نووسەر و رۆژنامەنووس
33- لەتیف فاتیح فەرەج لێکۆڵەر لە بواری جینۆساید
34-ڕۆژان شەهید حەمەڕەش- ئەندامی خولی پێنجەمی پەرلەمانی کوردستان
35-هاوڕێ ئەحمەد مەجید چالاکوانی بواری جینۆساید, کەسوکاری ئەنفال
36-رێکخراوی چاودێری کوردۆساید-کوردستان
37- د. شۆڕش حاجی – لێکۆڵەر لە بواری ئەنفال و جێنۆساید
38- ئەنوەر عومەر سەعید یاسایی و شارەزا لە پرۆسەی هەڵدانەوەی گۆڕە بەکۆمەڵەکان
39- قاسم کازم چالاکوانی بواری جینۆساید و کەسوکاری جینۆسایدکراوان
40- سەوسەن محەممەد میرخان، کەسوکاری ئەنفال و سەرۆکی لێژنەی کاروباری شەهیدان، جینۆساید و زیندانیانی سیاسی لە پەرلەمانی کوردستان خولی پێنجەم
41- شوان جەلال، کەسوکاری ئەنفال و ڕۆژنامەنووس
42- تاقگە حمەصالح احمد بەڕێوەبەری کاروباری شەهیدان

وئەنفالكراوانى كۆيە و ئەندامى ڕێكخراوى كۆژان بۆ پرسى ئەنفال

43- دياكۆ مورادى -ڕۆژنامەوان و چالاكى مافى مر□ق – ن□روێژ

44- ڕێكخراوى چيرۆكەكانى ئەنفال

45- كۆمەڵەى داكۆكى لە پرسى ئەنفال

46- هاوڕێ پێشڕەو پێشمەرگەى دێرين و كەسوكارى ئەنفال

47-عەلى مەحمود محەمەد چالاكوان لە بوارى جينۆسايد